

Odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša između antropocentrizma i biocentrizma

Glavaš, Manuela

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:433182>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Manuela Glavaš

**ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA ZAŠTITU OKOLIŠA IZMEĐU
ANTROPOCENTRIZMA I BIOCENTRIZMA**

Diplomski rad

Zagreb, srpanj 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Manuela Glavaš

**ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA ZAŠTITU OKOLIŠA IZMEĐU
ANTROPOCENTRIZMA I BIOCENTRIZMA**

Diplomski rad

Mentor rada:

Izv. prof. dr. sci. Tomislav Krznar

Zagreb, srpanj 2022.

Sadržaj

Sažetak	
Summary	
Uvod	1
1. Definiranje pojmova	3
1.1. Priroda	3
1.2. Međuovisnost žive i nežive prirode	5
1.3. Bioraznolikost	5
1.4. Čovjek i priroda	7
1.5. Čovjek i okoliš	9
1.5.1. Zaštita okoliša	10
2. Antropocentrizam	12
2.2. Kršćanstvo i antropocentrizam	14
2.3. Francis Bacon i antropocentrizam	15
2.4. Antropocentrizam u mislima Renea Descartesa	16
2.5. Antropocentrizam i suvremeno društvo	19
3. Biocentrizam	21
3.1. Dubinska ekologija	21
3.2. Kritika dubinske ekologije	24
4. Odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša	26
4.1. Odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša u školi	26
4.2. Odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša u predškolskim ustanovama	28
4.3. Primjeri praktičnih aktivnosti u predškolskoj ustanovi	32
Zaključak	36
Literatura	38

Sažetak

Suvremeno društvo danas je svjesno ograničenosti prirodnih resursa i nepopravljive štete učinjene prirodi. Promjene u okolišu vidljive su i mjerljive, uzrokovane neodgovornim čovjekovim utjecajem. Mjere koje se poduzimaju kako bi se usporio proces, jer ga je nažalost nemoguće zaustaviti, preslabe su i prespore. Cilj ovoga rada je pokušati kroz dosadašnje spoznaje objasniti zašto je čovjek destruktivan prema prirodi i okolišu iz koje je potekao, zašto se odmetnuo od nje i leži li razlog u njegovom antropocentričnome stavu kojim se nametnuo prirodi i svom neljudskome svijetu kao gospodar i to nažalost kao loš gospodar? Može li se kroz odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša, čovjek ponovno pokušati zbližiti s prirodom iz koje se sam izopćio iako je njen dio? Može li povratak djeteta prirodi kroz institucionalni odgoj i obrazovanje barem malo ublažiti općeprihvaćeno antropocentrično stajalište te se barem malo približiti biocentričnom stajalištu i time pokušati usporiti daljnju devastaciju Zemlje i prirode kojoj pripada i koja mu je jedini dom.

Ključne riječi: odgoj, zaštita okoliša, dijete, antropocentrizam, biocentrizam

Summary

Today's modern society is aware of the scarceness of natural resources and irreparable damage it has caused to nature. Changes in the environment are visible and measurable, caused by irresponsible human behaviour. The measures taken to slow down the process are too weak and too slow because unfortunately it is impossible to stop it. Why are we so destructive towards nature and the environment and does the reason lie in our anthropocentric attitude by which we imposed ourselves on nature and our inhuman world as a master and unfortunately as a bad master? Through environmental education, can we once again try to get closer to the nature from which we excommunicated ourselves, even though we are a part of it? Can the return of the child to nature at least slightly alleviate the generally accepted anthropocentric point of view and at least get a little closer to be biocentric point of view and thus try to slow down the further devastation of the planet Earth which it belongs to and it is its only home.

Key words: anthropocentrism, biocentrism, child, education, environmental protection

Uvod

Suvremeno društvo suočeno je svakodnevno s posljedicama koje je svojim napretkom i znanjem učinilo prirodi i okolišu. Optuživati prošlost i pretke za uzroke promjena u prirodi nepovoljnih za čovjekov opstanak je manje bitno, sagledati sadašnjost i pokušati pronaći načine što je moguće promijeniti je imperativ. Promijeniti način razmišljanja i usvojene stavove, ponekad i predrasude odrasle i formirane osobe se čini gotovo kao nemoguća misija, ali utjecati na dijete odgojem i obrazovanjem na formiranje stavova je realno očekivanje. Dijete kao budući ravnopravni član društva, kada je riječ o ekološkim problemima, ima pravo znati što mu je ostavljeno u nasljeđe i kakva ga budućnost čeka. Kvalitetnim odgojem i obrazovanjem za zaštitu okoliša djece, počevši od najranije dobi, može se učiniti puno. Jedan od načina je pokušaj ponovnog zbližavanja s prirodom iz koje je čovjek potekao i od koje se otuđio. Zbližavanje djeteta s prirodom kroz odgoj i obrazovanje će možda pomoći u razvoju drugačijih stavova i promjena vrijednosti koji su doveli opstanak života na Zemlji do kritične točke.

U ovom diplomskom radu opisana je bitnost uloge odgoja i obrazovanja za zaštitu okoliša u ranom i primarnom obrazovanju u pokušaju očuvanja Zemlje i budućnosti njezina opstanka. Na samom početku rada, definirani su pojmovi prirode, međuovisnosti žive i nežive prirode i njene bitnosti za očuvanje života na Zemlji, bioraznolikosti i važnosti njena očuvanja i okoliša te odnosa čovjeka spram prirode i spram okoliša. Na kraju prvog dijela navedeni su razlozi i temeljni zakonski okviri zaštite okoliša. U drugom dijelu rada detaljno je kroz povijest prikazan nastanak i prihvaćanje čovjekovog antropocentričnog stajališta koji je u velikoj mjeri pridonio današnjem devastiranom i zabrinjavajućem stanju okoliša te mogući razlozi zašto se današnji suvremeni čovjek tako neodgovorno ponaša prema prirodi, a pritom je svjestan posljedica takova ponašanja. Navedeni su i najznačajniji mislioci koji su u svojim učenjima uzdizali i isticali čovjeka kao najsavršenijeg bića na Zemlji te u svojim shvaćanjima gajili i podržavali antropocentrizam, nesvjesni, u vremenu u kojem su živjeli, kako će se to odraziti na budućnost čovjeka i upitnost njegove egzistencije i života na Zemlji. U trećem dijelu je prikazan biocentrizam u dubinskoj ekologiji kao pokušaj čovjeka da nešto promijeni i utječe na usporavanje daljnje devastacije Zemlje. U nastavku je kritika dubinske ekologije koja nije doživjela dublji odjek u javnosti zbog preradikalnih i previše utopijskih ideja koji su u praksi neostvarivi. U zadnjem dijelu ovoga rada, kroz odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša djeteta koji je stavovima odmaknut od antropocentrizma, a bliži biocentrizmu, približeno je možebitno rješenje za usporavanje posljedica

ljudske destrukcije prirode. Odgojem i obrazovanjem djece u prirodi i s prirodom, možda je optimistično rješenje za usporavanje uništavanja okoliša. Stavove odrasloga je teško promijeniti, ali odgajati i obrazovati dijete kao biće koje pripada prirodi, koji se ne boji prirode i koji će se kao odrastao čovjek osjećati ugodno u prirodi i kao dio nje, moguće je i izvedivo. Na tom putu su odgojitelji i učitelji koji mogu i trebaju odgajati dijete u prirodi, s prirodom i za prirodu.

1. Definiranje pojmova

1.1. Priroda

Zemlja je jedini planet Sunčeva sustava na kojem je evidentan život. Idealnim položajem naspram Sunca, bogata je bioraznolikošću, prirodnim bogatstvom, pitkom vodom neophodnom za opstanak biljnih i životinjskih vrsta i čovjeka te u cijelom Sunčevu sustavu ima idealne uvjete za nastanak i opstanak života. Prema dosadašnjim prirodnoznastvenim spoznajama, život na Zemlji traje već 3,5 milijardi godina i nastao je u moru. Prva živa bića bila su jednostanične, anaerobne bakterije i egzistirale su bez kisika i bez sposobnosti korištenja sunčeve energije. Fosilizirani ostaci pronađeni su na kvarcnim stijenama u Australiji, na Grenlandu. Trebalo je proći još nekoliko stotina milijuna godina kako bi organizmi počeli koristiti kisik i apsorbirati sunčevu svjetlost te evoluirati u organizme s razvijenom eukariotom koje su bile preduvjet za nastanak višestaničnih životinja (Glavač, 1999: 29). Organizmi su postajali sve složeniji, a oni najotporniji su svoje gene prenosili na sljedeću generaciju (Attenborough, 2020:24). Čovjek je u tom evolucijskom nizu nastao posljednji. Svojom razvijenom inteligencijom i znanjem, potaknut znatiželjom, istraživao je Zemlju, pronalazio dokaze i slagao mozaik o nastanku života. Vjerojatno ne postoji mjesto na Zemlji gdje čovjek nije stupio i ostavio svoj trag. Istražio je skoro svaki njezin kutak i pritom uvidio svo njeno bogatstvo kako ono površinsko tako i ono koje Zemlja skriva u svojoj unutrašnjosti. Motiviran željom za ugodnijim životom, počeo je ta prirodna bogatstva eksploatirati i pritom mijenjati prirodu.

Prirodu (lat. "natura", rođen, grčki "physis", rast i razvoj) može se definirati kao sveukupnost vidljivoga, materijalnog svijeta koja sačinjava čitav kozmos te pojave i sile koje u njemu djeluju (Glavač, 1999:12). U najopćenitijem značenju, može je se definirati kao vrlo dinamičnu cjelinu sastavljenu od neživog dijela poput stijene, kamena, mora ili rijeke i njenog živoga dijela kojem pripadaju sva živa bića, njihovi uvjeti i način života te njihovi međusobni odnosi (Jurić, 2021:271). Priroda je i sve ono što se spontano formiralo na planetu Zemlji i što nije stvorio čovjek. Ona nije samo materijalna, ono što je čovjeku vidljivo poput biljke, stijene, oceana ili neke životinje jer ona obuhvaća i sve procese koje se događaju svakodnevno. Priroda je živa, samoobnovljiva i vrlo bogata. Sastoji se od živog i neživog dijela koji zajedno predstavljaju nedjeljivu cjelinu. Predstavlja sve žive organizme, ali i sve materijalne i mineralne tvari te sve procese koji se odvijaju na planetu, primjerice kretanje tektonskih ploča ili djelovanje i pojave

različitih meteoroloških fenomena, poput kiše, snijega, plime i oseke, izmjene dana i noći, godišnjih doba. Vrlo je složena i sastoji se od bezbroj sustava koje je čovjek višegodišnjim proučavanjem i analiziranjem sistematizirao i sortirao prema zajedničkim svojstvima, odnosima, građi. Živu prirodu, odnosno živi svijet, čovjek je svrstao u biocenozu (grč. bios-život). Biocenoza uključuje veći broj neke biljne ili životne populacije koje egzistiraju unutar svoga staništa i podliježu pravilima te ovisnosti jedne o drugima. Životna zajednica i stanište čine ekološki sustav koji je specifičan, jedinstven, poseban i funkcionira po sebi svojstvenim zakonitostima. Svaki taj ekosustav djeluje zasebno, ali je isprepleten i umrežen s drugim eko sustavima, čini mozaik i dio cjeline koja ima svoj položaj u hijerarhiji prirode. To mnoštvo ekosustava na Zemlji, zajedno čine biosferu i ona kao životni Zemljin prostor objedinjuje živu i neživu prirodu (Glavač, 1999: 129). Zbog svojih regenerativnih i reproduktivnih sposobnosti, priroda ima svojstvo brzoga oporavka što je i evidentno u područjima koje je čovjek iz nekog razloga napustio i ne vrši utjecaj na prirodu. Priroda bez čovjeka može samostalno funkcionirati i zapravo je evidentno da čovjekovo djelovanje i njegov uplitaj samo remete posložene njene zakonitosti i načine na koje ona funkcionira tisućljećima, daleko dulje od postojanja čovjeka na Zemlji. Primjera za to je kroz ljudsku povijest bezbroj, a jedan od novijih primjera kojeg se čovjek zbog svojeg postupanja treba sramiti je sudbina ukrajinskog gradića Pripjat, iseljenog nakon nuklearne černobiljske katastrofe 1986. godine. Zbog opasnosti po zdravlje stanovnika, grad je evakuiran i napušten od čovjeka. Posljedice katastrofe i opasnost za čovjekovo zdravlje i danas su evidentne te je tamo čovjekov opstanak nemoguć, ali ono što se može primijetiti je da se priroda regenerirala i sve ono što je čovjek mijenjao u svome okolišu, ponovno je prisvojila i vratila svoj oduzeti teritorij (Attenbourough, 2020: 95).

Čovjek je samo mali dio prirode i ne može opstati bez nje. Priroda je čovjeku potrebna kako bi preživio jer mu daje osnovna sredstva za život; hranu i vodu, ali istovremeno, priroda itekako bez čovjekova utjecaja može opstati i njoj čovjek kao takav nije potreban kako bi nastavila svoju reprodukciju.

1.2. Međuovisnost žive i nežive prirode

Danas se, uz pomoć znanosti i sa sigurnošću može tvrditi kako je priroda, svaki njen i neživi i živi dio ciklusni sustav sastavljen od više cjelina koji su u međudodnosu i čija se povezanost može razlikovati po građi i veličini. Svaki dio žive ili nežive prirode, danas se može opisati, analizirati, zasebno proučiti i svaki taj sustav ima svoj razvojni tijek. Bez hrane, vode i zraka, život na Zemlji nije moguć. Kako bi se taj život nesmetano odvijao, nužna je međuovisnost žive i nežive prirode jer većina ekosustava egzistira sa svojim biološkim jedinkama u svom životnom staništu u kojem fizički uvjeti života primjerice tlo, temperatura, svjetlost, toplina čine idealne životne uvjete za određena živa bića. Ta ista živa bića u nekim drugim životnim uvjetima bi se teško ili nikako prilagodila. Danas je čovjek svjestan kako njegov opstanak ovisi o uravnoteženosti žive i nežive prirode i posloženosti prirode koja je nastajala i evoluirala dugo vremena prije nastanka čovjeka. Međuovisnost živih bića najbolje se vidi u prehrambenim odnosima ili prehrambenome lancu u kojem svaki član ima svoju ulogu. Nestajanjem ili prekomjernim povećavanjem jednoga člana određene vrste, ugrožava se opstanak nekog drugog člana neke druge vrste i time se narušava cjelokupni ekosustav. Kroz proćavanje povijesti nastanka života na Zemlji, danas je čovjek svjestan uzajamne povezanosti i međuovisnosti žive i nežive prirode te zna znanstveno objasniti prirodne pojave poput izmjene dana i noći, godišnjih doba, plime i oseke. U prošlosti, čovjek nije znao objasniti te pojavnosti te ih je tumačio kroz mitove i religiju. Današnji suvremeni čovjek, napretkom i usavršavanjem znanosti i tehnologije, uspijeva i znanstveno objasniti većinu zakonitosti po kojima planet Zemlja i život na njoj funkcionira (Glavać,1999:11) pa tako i međuovisnost žive i nežive prirode.

1.3. Bioraznolikost

Biološka raznolikost je tijekom evolucijske prošlosti Zemlje bio dugotrajan proces. U surovim uvjetima, zbog snažnih prirodnih pojava poput udara meteora, potresa, erupcija vulkana i požara, dolazilo je do izumiranja vrsta, a neke vrste ipak su uspjele opstati ili su nastajale nove. Prema *Konvenciji o biološkoj raznolikosti* (NN 6/1996), bioraznolikost se može protumačiti kao raznolikost među živim organizmima i uključuje raznolikost unutar vrsta, između vrsta, te raznolikost ekosustava. Bioraznolikost je nužna osnova za život na Zemlji o kojoj ovisi i opstanak čovjeka. Najveća bioraznolikost je u području tropskog pojasa, u prašumama. Zbog blizine

ekvatora, uvijek je sunčano i nema godišnjih doba što pogoduje rastu vegetacije, a sam time i životinjskih vrsta koje imaju bogat izbor hrane. Prašume su danas izložene masovnoj eksploataciji čime se narušava prirodna ravnoteža i ugrožavaju tropski ekosustavi. Svako posječeno stablo, trajno mijenja sklad prirode i kontinuitet u njoj. I ponovno na istom mjestu može narasti drvo, ali treba proteći mnogo vremena, a šteta izazvana sječom šuma je nadoknadiiva. Singer (2013: 120) o netaknutoj prirodi govori kao o „svjetskoj baštini“ koja je čovjekovo nasljeđe i koju on treba štiti kako bi je donekle sačuvanu predao svojim nasljednicima. O neprocjenjivoj vrijednosti drevnih šuma, Singer (2013) kaže:

„Postoje neke stvari koje, jednom izgubljene, ne može vratiti nikakav iznos novca. Stoga opravdati uništenje drevne šume na temelju toga što ćemo time znatno zaraditi od izvoza jest pogrešno, sve i kada bismo taj prihod mogli uložiti i njegovu vrijednost iz godine u godinu povećavati; jer, bez obzira na to koliko mi povećali njegovu vrijednost, ona ne bi mogla ponovno otkupiti vezu s prošlošću koju šuma predstavlja“.
(Singer, 2013: 121)

Čovjek svojim djelovanjem utječe na bioraznolikost i stoga je ona znatno smanjena. Mnoge biljne i životinjske vrste su zauvijek nestale ili su pred istrebljenjem. Za njih je sve manje životnog prostora. Krčenjem šuma, povećavanjem agrarnih površina, isušivanjem močvarnih područja, povećavanjem industrijske proizvodnje, onečišćenjem tla i vode, prekomjernim izlovom pojedinih životinjskih vrsta, nepovratno su nestale mnogobrojne biljne i životinjske vrste. Izumiranjem i bespovratnim nestajanjem životinjskih i biljnih vrsta, urušavaju se ekosustavi, narušava se životna ravnoteža. Bioraznolikost je ponegdje ugrožena i bioinvazijom kako Glavač (1999:133) naziva svjesno ili nesvjesno preseljavanje biljnih, a osobito životinjskih vrsta iz svog staništa u neko drugo. Danas se većina naprednih zemalja zakonski obvezala kako će pokušati očuvati postojeću bioraznolikost koja je ozbiljno ugrožena te pokušati vratiti i spasiti barem dio biljnih i životinjskih vrste koje su ugrožene i prijeti im potpuni nestanak. Jedan od načina pokušaja zaštite i očuvanja biljnih i životinjskih, osobito endemskih vrsta, nacionalni su parkovi i parkovi prirode u kojima je donekle moguće očuvati prirodu sa svim njenim bogatstvima posebice biljnog i životinjskog svijeta.

1.4. Čovjek i priroda

Priroda je nastala davno prije čovjeka, a čovjek kao živo biće također pripada prirodi. Njegova egzistencija ovisi o prirodi jer kako bi preživio, on treba zadovoljiti osnovne fiziološke potrebe poput hrane i vode. Bez obzira na sav čovjekov napredak i tehnološka postignuća, on i dalje mora jesti i piti vodu. I hranu i vodu, osnovne namirnice za život i dalje mu daruje priroda. Tehnološkim i znanstvenim napretkom, postupno je uspio zavladatai prirodom, potčiniti je. Uspio je primjerice, krčenjem šume stvoriti obradive njive za samostalan uzgoj jestivih biljaka, uspio je povećati rast proizvodnje poljoprivrednih sorti koristeći znanje i iskustvo, ali još uvijek nije uspio pronaći i otkriti način kako preživjeti bez plodova prirode. Životinje je, barem dio njih, pripitomio kako bi zadovoljio svoje potrebe. Služe mu kao hrana, kao ispomoć u obavljanju poslova koje on sam ne može i nažalost i kao zabava.

Odnos čovjeka prema prirodi elementarni je dio povijesti čovječanstva i oduvijek su ga intrigirale zakonitosti prirode, njezina veličina, moć. Mogao je uvidjeti njenu snagu, njeno djelovanje, ali je trebalo proteći tisućljeća da uspije znanstveno objasniti neke njene pojave i načine na koje ona funkcionira. U svom neznanju, a riječ je o vremenu od prije nekoliko tisuća godina, pojave u prirodi na koje nije mogao utjecati nego su se događale spontano, čovjek ih je objašnjavao utjecajem različitih viših i moćnijih, nevidljivih sila i božanstava. Ako se čovjeka promatra kao dio prirode, zašto i kako se dogodilo njegovo otuđenje od prirode i kako se čovjek uspio nametnuti prirodi kao njen vlasnik i gospodar. Schreiner (1996: 465) definira tri etape povijesnog razvoja odnosa čovjeka i prirode. U prvoj etapi koju autor naziva *Prirodnom etapom*, čovjek je uključen u prirodne procese i iskorištava neznatno prirodu kao bi izradio oruđe i odjeću, prilagodio nastambe. Čovjek je u ovoj *Prirodnoj etapi* lovac i sakupljač i iskorištava tek minimalno od prirode kako bi preživio te pritom ne mijenja prirodni krajolik. Sljedeću etapu autor naziva *Kulturnom etapom* u kojoj čovjek počinje poljodjelstvom kultivirati biljke, uzgajati stoku i izgrađivati životinje te svojim djelovanjem zbog sebe, počinje mijenjati krajolik. Već u ovoj etapi, čovjek se suprotstavlja prirodi i želi zagospodariti njome. Treća etapa je *Industrijska etapa* nastala potkraj 19. stoljeća i u ovoj etapi čovjek je potpuno zbog vlastitih interesa izmijenio krajolik i zagospodario prirodom, iskorištavajući i crpeći njene resurse i ovu fazu se zapravo može opisati kao faza u kojoj je uništavanje i zagađenje prirode u najvećoj ekspanziji. Polić (1996:462) početak kada se čovjek počinje izdvajati, a time i odvajati od prirode vidi u trenutku kada čovjek smisljeno počinje

obrađivati kamen i izrađivati oruđe i oružje. Od pukog sakupljača, pomoću oruđa i oružja, čovjek postaje grabežljivac koji polako ali sigurno počinje gospodariti prirodnim okolišem. Hosle (1996:40) pak razlučuje pet etapa i pojmova kroz koje je čovjek historijski prolazio i mijenjao svoje shvaćanje prirode i odnosa prema njoj i daje mogući odgovor na pitanje zašto se čovjek toliko otuđio od prirode iako joj kao živo biće pripada. Prvi pojam, odnosno etapa je trajala najdulje i danas je se može zamijetiti još samo u nekim arhaičnim kulturama i zabačenim dijelovima planeta gdje zapadni čovjek nije uspio imati preveliki utjecaj i vršiti preobrazbu. U tim kulturama, a ostao ih je mali broj i prijeti im nestanak, prirodu poimaju kao veliki i živi organizam čiji su i sami dio. Priroda, njena ćud i procesi, u ovim zajednicama se objašnjavaju kroz različite mitove, božanstva i rituale u njenu čast. Žive kao zajednica u skladu s prirodom i ne poznaju pojam obrtnika koji se može svojim znanjem izdvojiti iz zajednice. Ne poznaju novac i njegovo značenje i za suvremenoga čovjeka žive u nekim arhaičnim vremenima koje on zna samo putem historijskog obrazovanja. Istovremeno, te zajednice posjeduju mudrost i iskustvo suživota s prirodom koje prenose generacijama i koje čovjek modernoga društva nema. Sljedeću etapu čovjekova odnosa prema prirodi karakterizira pojava visokih kultura usljed razvoja poljoprivrede, naseljavanja odnosno osnivanja gradova i država, pojave obrtnika za potrebe gradskog puka. Postepeno raslojavanje stanovništva i začetak urbane kulture, mijenja percepciju čovjeka prema prirodi. On nije više toliko ovisan o njoj, ojačao je i intelektualno, a posljedično tome i tehnološki. Priroda mu nije više jedina mogućnost prehrane, naučio je kako razmjenjivati dobra. Ovu etapu obilježavaju prve pojave znanosti. Čovjek ima vremena promišljati o svijetu oko sebe jer više nije fokusiran na puko preživljavanje. Sljedeću etapu čovjekova odnosa prema prirodi, Hosle smješta u antičko vrijeme kada se počinje razvijati filozofska misao i znanost, u to vrijeme još neodvojive kategorije. Čovjek se počinje propitivati o sebi, razumu (*logosu*), samospoznaji i još uvijek je nedjeljiv od prirode. U četvtoj fazi Hosle (1996: 46), smješta kršćansko poimanje prirode i ograničava se samo na Zapadnu civilizaciju. Prevladava monoteizam koji za razliku od grčkih i rimskih politeističkih uvjerenja, običnog i skromnog čovjeka uzdiže u božanstvo pri čemu čovjek kao djelo stvoritelja ima zaduženje raspolagati dobrima prirode. Posljednju etapu povijesnog čovjekova odnosa prema prirodi, autor smatra pojavom novovjekovnog shvaćanja prirode koje i danas dominira. Čovjek se razvija znanjem, intelektualno sazrijeva, samim time ovladava i tehničkim znanjem, razvija znanstveno područje koje mu pomaže gospodarski napredovati i podizati kvalitetu svoga života. Uplitanjem u prirodne zakonitosti, čovjek započinje kulturnu

preobrazbu vlastitog okoliša i sebe sama u njemu i pritom zanemaruje svoje prirodno porijeklo. Iskorištavajući svoj intelektualni potencijal, čovjek mijenja prostor oko sebe i prilagođava ga svojim potrebama. Vlastitim radom i iskustvenim znanjem, gradi nastambe, pripitomljava životinje, kultivira biljke. Uzima od prirode ono što mu treba kako bi sebi učinio život lagodnijim i pritom počinje stvarati i gomilati otpad. Prirodu počinje shvaćati kao bogati izvor prirodnih dobara, resursa, uzima od nje, širi svoj prostor nauštrb prirode. Ona se pred čovjekovim djelovanjem počinje smanjivati, uzmicati zbog, kako navodi Krznar (2011: 52) prenapučenosti, urbanizacije, industrijalizacije i ekstenzivne proizvodnje hrane biljnog i životinjskog porijekla. Zahvaljujući inteligenciji i urođenoj znatiželji, čovjek je prirodu istražio, proučio njene resurse, nametnuo se te zagospodario, pritom bjesomučno i sebično crpeći njeno bogatstvo, a da se pritom do relativno nedavno, nije zapitao do kad može tako i imaju li ta zemljina bogatstva ograničeno vrijeme. Svojim djelovanjem, a pritom ne poštujući zakonitosti prirode i njen ritam obnavljanja koji je sporiji i traje puno dulje nego ljudsko uzimanje iz prirode, doveo je do zabrinjavajućeg stanja prirode i okoliša (Meštrov, 1996:360). Danas je Zemlja, suočena s prebrzim prirastom stanovništva, devastirana, zatrovana i potrošena. Čovjek je sustavno višestoljetnim neodgovornim ponašanjem i djelovanjem, ugrozio život na Zemlji te opstanak kako ljudskog tako i ne-ljudskog svijeta te je potrebno naglasiti kako destrukcija prirode nije željeni već posljedični učinak (Krznar, 2011: 56).

1.5. Čovjek i okoliš

Svojim djelovanjem čovjek je mijenjao prirodu i na taj način stvarao svoj okoliš. Okoliš je prirodno okruženje, okružje, a čine ga voda, klima, zrak, tlo i sva živa bića. Može se definirati kao „ prirodno okruženje organizama i njihovih zajednica uključivo čovjeka, koje omogućuje njihovo postojanje i njihov daljnji razvoj: zrak, voda, tlo, zemljina kamena kora, energija te materijalna dobra i kulturna baština kao dio okruženja kojeg je stvorio čovjek; svi u svojoj raznolikosti i ukupnosti materijalnog djelovanja." (*Zakon o zaštiti okoliša*, NN 110/2007). Sama riječ okoliš u svome osnovnom značenju označava ono što se nalazi oko nečega što je u središtu pa tako u antropocentričnom ozračju tumačeći čovjeka kao središte svijeta, može se utvrditi kako je onda okoliš djelomično ili potpuno uređen svijet koji okružuje čovjeka. Promatrajući okoliš kroz ljudsku kulturnu povijest, u početku je dominirao prirodni okoliš. Razvojem civilizacije, čovjekov okoliš

doživljava strukturne, prostorne i funkcionalne promjene. Kao strukturnu promjenu okoliša, Cifrić (2013: 157) navodi kako danas okoliš osim prirodnog (živog i neživog) svijeta čini i umjetni, antropomorfni svijet. Prostorne promjene okoliša očituju se u činjenici kako se čovjekovo obitavanje znatno prostorno proširilo na Zemlji te u prilog tome može se govoriti o globalnome okolišu. Suvremeno društvo danas je itekako svjesno zagađenosti prirodnog okoliša izazvano ljudskim djelovanjem. Krolzik (1979; prema Cifrić, 2013:25) navodi dvije skupine problema vezanih uz uništenje okoliša: opterećenje i upotrebu okoliša. U prvoj skupini, čovjek privrednim djelovanjem prekoračuje dozvoljene prirodne granice upotrebom prevelike količine štetnih materijala i supstanci. U malim količinama te supstance i materijali nisu toliko štetni, ali velike količine opterećuju okoliš te štetno djeluju na zrak, tlo, vodu. Opterećenje za okoliš je i stvaranje masovnih odlagališta otpada. Druga skupina je upotreba, odnosno trošenje okoliša kroz iscrpljivanje prirodnih sirovina, nekontrolirano naseljavanje zemlje, istrebljivanje pojedinih biljnih i životinjskih vrsta. Rohn (1972; prema Cifrić, 2013: 25) kao glavne uzroke uništavanja okoliša vidi u ekspanziji stanovništva što je glavni uzrok povećavanja gustoće naseljenosti stanovništva, težnju za blagostanjem većine ljudi i višak slobodnog vremena za sve veći broj ljudi. Kao glavni razlog zagađenosti okoliša (Fellenberg, 1977; prema Cifrić, 2013:26) vidi u tehnološkoj ekspanziji pri čemu nastaje i smeće i sve većem broju stanovništva na Zemlji koje se treba prehraniti čime se poljoprivredna zemljišta zagađuju različitim kemikalijama kako bi se povećali prinosi.

Radovi navedenih autora nastajali su krajem sedamdesetih godina prošloga stoljeća kada su se počele zamjećivati promjene na okolišu i njezine štetne posljedice prvenstveno na zdravlje ljudi. Svijet je počeo primjećivati posljedice i o tome se problemu počelo javno i glasno govoriti te tražiti eventualna rješenja.

1.5.1. Zaštita okoliša

Krajem 20. stoljeća, počelo je značajnije društveno zanimanje za zaštitu okoliša. Doneseni su različiti zakonski akti, implementirani u ustave. Zaštita okoliša je danas neizostavna tema na svim društvenim i političkim razinama, a vrlo je aktualna u predizbornim kampanjama diljem svijeta kada politički kandidati skupljaju političke bodove ističući važnost zaštite okoliša. O njoj se intenzivno priča kada se dogodi i neki ekocid. Osobit porast interesa javnosti je prisutan u bogatim

i razvijenim, ponajprije europskim zemljama koje zakonskim aktima pokušavaju zaštititi i usporiti nepovoljne utjecaje na okoliš izazvane čovjekovim djelovanjem. Međutim i ti doneseni zakoni, orijentirani su ponovno i prvenstveno na čovjeka, njegovo zdravlje i okoliš koji njemu služi. U članku 7. *Zakona o zaštiti okoliša Republike Hrvatske* (NN 80/13, NN 118/18) kao prvi cilj zaštite okoliša navedena je zaštita života i zdravlja ljudi pa tek onda zaštita biljnog i životinjskog svijeta, georaznolikosti, bioraznolikosti i krajobrazne raznolikosti te očuvanje ekološke stabilnosti. Jedna od navedenih stavki istog zakonskog članka, kao cilj navodi racionalno korištenje energije i poticanje uporabe obnovljivih izvora energije. Iz navedenoga se može zaključiti kako su sve zakonske mjere o očuvanju i zaštiti okoliša pisane prvenstveno u interesu čovjeka.

Dok bogate zemlje i praktično djeluju na barem očuvanje trenutnog stanja okoliša, u siromašnim dijelovima svijeta, nesklad između izgradnje infrastrukture i neekološke industrije ne prati potrebne mjere zaštite ugroženog okoliša te je stanje okoliša i negativan utjecaj na okoliš i dalje zabrinjavajući. Mjere zaštite okoliša prema Schreiner (1996: 467) više su usmjerene ka preventivi u onečišćenju okoliša, a manje se bave već učinjenom štetom. One su sadržane u mudrom upravljanju resursima čiji zalihe su skoro pa potpuno potrošene smanjenjem upotrebe fosilnih goriva i postupnim prelaskom na obnovljive izvore energije, upotrebi biorazgradivih materijala, uvođenju štedljivih tehnologija i reduciranjem i recikliranjem otpada. Ove mjere nisu dovoljne kako bi se okoliš u potpunosti revitalizirao.

Danas se govori o dubokoj ekološkoj krizi. Krizi izazvanoj izravnim djelovanjem čovjeka, krizi koja propituje opstojnost u vrlo skoroj budućnosti, života kakvog sada poznajemo. Uporedo s ekološkom krizom, čovjek se kroz sveprisutni antropocentrizam, egocentrizam, materijalizam, konzumerizam suočava i s moralnom krizom. Ubrzani tehnološki napredak i globalizacija ubrzavaju protok informacija i lakši način zarade različitim korporacijama koje nemilosrdno uništavaju zemljine resurse. Kako to da je čovjek jedini na Zemlji destruktivan i u konačnici i autodestruktivan? Zašto se čovjek ponaša nadmoćno prema ne-ljudskom svijetu? Mogu li se korijeni ekološke krize tražiti u duboko ukorijenjenom antropocentričnom stavu čovjeka, ponajprije pripadnika "zapadnjačke" kulture i je li antropocentrični stav čovjeka prema prirodi i ne-ljudskom svijetu doveo do ekološke krize.

2. Antropocentrizam

Suvremeno društvo, prvenstveno ono zapadnjačko kojemu i mi pripadamo, materijalističko je, orijentirano na stjecanje i gomilanje materijalnih dobara. Također je i antropocentrično, pri čemu kao izliku stalne potrebe stjecanja profita opravdava potrebom za udobniji i kvalitetniji život, odnosno viši životni standard. Nezaustavljivom brzinom razvijaju se uporedo tehnologija i znanost i čovjek svoje znanje koristi u tom napretku. Pri tom je okrenut prema sebi, uviđa probleme uništenog i zagađenog okoliša, svjestan je gotovo potpune iscrpljenosti Zemljinih resursa i činjenice kako je prvenstveno on odgovoran i jedini uzročnik ekološke krize, ali i dalje je fokusiran na novac, moć, stjecanje materijalnoga. Otkuda čovjeku, prvenstveno zapadne civilizacije ta potreba i stalno trčanje za profitom te zašto je on antropocentrično orijentiran? Jurić (2021: 357) antropocentrizam (grč. anthropos-čovjek i lat. centrum- središte) određuje kao stajalište prema kojemu je čovjek istaknuto i osobito vrijedno biće u svijetu. Cifrić (2006) navodi kako je antropocentrizam:

„Vrijednosno stajalište koje uzima čovjeka kao vrhovnu vrijednost, kao središte, prema kojoj se određuju kriteriji procjenjivanja svih ostalih živih bića i čovjekov odnos spram njih u njegovu okruženju. Štoviše, zbog čovjekovih kulturnih obilježja, čovjeka izuzima iz cjeline prirode (ekosferne zajednice) i nadređuje joj ga““ (Cifrić, 2006: 50).

Kroz obavezno obrazovanje, čovjek stječe znanja o svemu što ga okružuje, a u nastavnim sadržajima uvijek se ističe i naglašava važnost čovjeka, njegova znanja i inteligencija te njegova najviša razina u hijerarhiji evolucijske ljestvice. Ako od najranijeg djetinjstva, dijete sluša o nadmoći i superiornosti čovjeka naspram ostalih ne-ljudskih bića, velika je vjerojatnost da će kao odrasla osoba zauzeti antropocentrično stajalište.

2.1. Antropocentrizam u antičkoj filozofiji

Kao utemeljitelja antropocentrične ideje najčešće se spominje Rene Decartes, ali antropocentrističke ideje i stavovi mogu se pronaći i u puno ranije u čovjekovoj povijesti, primjerice u filozofskim mislima i djelima antičkih filozofskih mislilaca. Naime, krajem sedmog i početkom šestog stoljeća prije Krista, u Grčkoj, kao posljedica razvoja bogate materijalne i duhovne kulture, nastaju gradovi (polisi), unapređuju se obrti koji za posljedicu imaju razvoj trgovine te neminovno i međusobni utjecaj različitih kultura. Javlja se filozofija koja kroz svoje

sljedbenike, odmicanjem od mita, pokušava racionalno i kritičkim mišljenjem objasniti svijet oko sebe. Kroz sljedećih nekoliko stoljeća bogatoga helenskog društva, djeluju mnogobrojni veliki mislioci, filozofi koji počinju propitivati i tražiti odgovore na pitanja o svijetu i pojavama koje okružuju čovjeka. Nastaju trgovinska i kulturna središta u kojemu se javljaju i djeluju prvi grčki filozofi koji počinju propitivati i pokušavaju odgovoriti na pitanja o svijetu oko sebe, dokučiti kroz racionalnu prizmu tajnu života i objasniti prirodna počela prirode (Kalin, 1988:26). Pritom treba istaknuti one antičke filozofe koji u svojim filozofskim promišljanjima, propitivanjima i zaključcima, postavljaju čovjeka kao centralnu figuru u poretku svijeta i u čijim idejama, zapažanjima i zaključcima se može iščitati antropocentrična orijentacija. Protagora¹ je najznačajniji predstavnik sofistika koje nazivaju i prosvjetiteljima antičke Grčke zbog veličanja znanja i proklamiranja obrazovne vrijednosti dok ih spoznaja o prirodi uopće ne zanima. Glavna teza Protagore, a ujedno i glavna teza sofistike je kako je „čovjek mjera svih stvari“. Čovjek je u središtu, on je taj po čemu nešto jest ili nije, a to nije ni bog ni priroda (Kalin, 1988: 37). Nadalje, pojavu antropocentričnog stajališta možemo zamijetiti i kod Aristotela². On u svojim opservacijama razlikuje tri vrste života i dijeli ih prema njihovim svojstvima; vegetativni koji obuhvaća biljni svijet a karakterizira ga samo rast i razmnožavanje, senzitivni koji je svijet životinja s karakteristikama predodžbe i percepcije te racionalni život kojem pripada čovjek. Taj racionalni život ima karakteristike i vegetativnog i senzitivnog, ali posjeduje i racio i to je odlika svojstvena samo čovjeku (Cifrić, 2006: 48). Aristotel nadalje tvrdi kako svi ljudi teže znanju po naravi dok životinje se po naravi rađaju sa „sjetilnošću“, većina ih nema pamćenje, a neke koje ipak imaju pamćenje, smatra ih razboritijima, ali malo sudjeluju u iskustvu, za razliku od čovjeka koji razmišlja, promišlja i donosi zaključke (Ladan, 1988: 1).

¹ Protagora (480. - 410.), grčki filozof, kao najznačajniji sofist je optužen zbog ateizma jer je sumnjao u egzistenciju bogova. Utopio si pri pokušaju bijega na Siciliju. Anon., “Protagora”, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristup 4. 11. 2021.)

² Aristotel (384-322), grčki filozof, znanstvenik i polihistor, jedan od najznačajnijih i najutjecajnijih antičkih filozofa. Platonov učenik, učitelj Aleksandra Makedonskog. Odrastao u obitelji liječnika u kojoj je odgajan u prirodoznanstvenom i realističkom duhu. Od njegovog bogatog opusa, sačuvano je preko 20 000 stranica. Anon., “Aristotel“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristup 4. 11. 2021.)

2.2. Kršćanstvo i antropocentrizam

Antropocentrične stavove koji izdižu čovjeka iznad ostalih bića na Zemlji, a koji se mogu pronaći u Bibliji i protumačiti ovisno o osobnim stavovima, često su predmet rasprava, osobito u područjima društvenih znanosti. Početni reci i prve stranice *Knjige Postanka* započinje pričom o stvaranju svijeta. U njima uporište pronalaze i zagovaratelji biocentrizma i kritičari antropocentrizma tvrdnjom kako su i kršćanska i židovska religija temeljno antropocentrički orijentirane jer je Bog kao stvoritelj svijeta, kroz sedam dana prvo stvorio prirodu, biljni i životinjski svijet te na posljetku čovjeka sličnog sebi. Dao mu je i zadatak po kojem se treba ploditi, razmnožavati, podčiniti zemlju i vladati svim živim stvorenjima. Na hijerarhijskoj ljestvici zemaljskih stvorenja, čovjek je na vrhu. On zbog najvišeg dodijeljenog položaja, ima zadatak vladati zemljom i drugim stvorenjima. Smije ubijati životinje zbog hrane, a jedino što mu je zabranjeno je ubiti drugog čovjeka jer život drugih bića ima svoju vrijednost, ali ne vrijedi kao ljudski život (Velčić, 2012: 544). Suvremene kritike antropocentrizma, često ove prethodne biblijske retke podastiru kao razloge duboko ukorijenjenoga antropocentričnog stava čovjeka, osobito onoga zapadnjačkog društva. Ovom argumentu izvedenom iz konteksta kršćanskog nauka a koji se često koristi kao razlogom globalne ekološke krize, valja pristupati s oprezom. Niti jedna poznata religija pa tako ni kršćanska nije koncipirana i ne počiva na destrukciji. Čovjeku je dan zadatak da gospodari zemljom, svom živom i neživom prirodom, iz jednog jedinog pragmatičnog razloga; kako bi preživio. Ali isto tako pred njega je postavljen i zadatak moralne odgovornosti jer uzimati iz prirode onoliko koliko je potrebno kako bi preživio i opstao nije isto što i uzimati i više nego što ti je potrebno. Osvrćući se kritički na optužbe zagovaratelja biocentričkih stajališta koji najčešće navode kršćanski nauk kao razlogom uvriježenog antropocentrizma, Matulić (2006) kaže:

„Glavna optužba na račun kršćanstva, tj. na njegovu antropocentričku koncepciju čovjeka, posljedično, i prirode i života, a koja je skrivila suvremene prijetnje od samouništenja i globalnu ekološku krizu na način uzdignuća čovjeka na rang vrhovnog gospodara i eksploatatora prirode i zatirača života. No, to je čista besmislica. Jer, izvorno kršćanstvo polazi od teocentričke i posljedično, od kristocentričke koncepcije svijeta, čovjeka, prirode i života, a zatim na osnovama te koncepcije izgrađuje ontološku, logičku i etičku hijerarhiju stvorenih bića sukladnu Apsolutnom Bitku koji se objavio u povijesti“. (Matulić, 2006: 29).

Leopold pak (2021:XI), ekološke probleme koji su se pojavili i nagomilali, tumači neusklađenošću čovjeka s abrahamskim poimanjem zemlje jer čovjek zemlju, bez ljubavi, osjećaja i poštovanja, troši i zlorabi i jedan od mogućih rješenja je tek kad čovjek uvidi moralnu odgovornost prema

prirodi i ponovno se vrati u njeno okrilje, vjerajtno ne na način kao prije nekoliko tisuća godina, ali na kompromisan način koji bi pomogao izlječenju štete nanese prirodi i neljudskome svijetu.

2. 3. Francis Bacon i antropocentrizam

Mnogi će se ipak složiti kako najveće uporište u pojavi antropocentričkoga stajališta čovjeka, treba tražiti u novovjekoj europskoj filozofiji. Na tlu Europe, posebice Engleske, krajem 16. stoljeća, gomilanjem kapitala dolazi do bitnih društvenih promjena. Propada feudalizam, jača građanski stalež, nepomirljiva su gledišta vlasti, plemstva i običnoga građanskoga puka. Filozofija se okreće propitivanju problema države i suvereniteta i razvoju metode prirodnoznanstvenoga istraživanja i znanosti. Engleska empiristička filozofija kao utemeljitelja ističe Francisa Bacona.³ On u svojoj filozofiji teži temeljitoj preobrazbi znanosti i novom pristupu njezina izučavanja, primjećujući kako tehničke i mehaničke vještine stalno napreduju dok kod znanosti i filozofije je prisutna višestoljetna stagnacija. Kao uzroke stagnacije, poglavito filozofije, Bacon smatra predugo i slijepo izučavanje antičkih filozofa, ponajprije Platona i Aristotela. Napredak društva i znanosti, on vidi u drugačijem načinu poučavanja u školama jer po njemu je poučavanje organizirano tako da ubija svako samostalno i nekonformističko mišljenje (Bacon, 1986: 11). Plan reforme znanosti vidi kroz dva segmenta: bitnosti ispravnog određenja glavnog cilja znanstvene spoznaje i analize uspješne metode znanstvenog istraživanja. Kao cilj znanosti, Bacon vidi u težnji čovjeka za vlašću nad prirodom od koje ima praktičnu korist, a tu vlast je moguće postići pomoću znanstvenih spoznaja kauzalnih veza u prirodi. Uspostavljanjem čovjekove moći nad prirodom, Bacon je uvjerenja kako će nestati prirodne katastrofe koje su često bile uzrokom nestašice hrane. Smatra ga se utemeljiteljem induktivne metode zbog stavova kako nije dovoljno osloniti se samo na snagu ljudskoga uma već je samo postupno i sistematski korištenjem eksperimentalnih i racionalnih sposobnosti moguće doći do novih spoznaja i napretka društva. Bacon smatra kako se ljudsko znanje treba stjecati postupno i sistematizirano, a zagovarajući primjenu induktivne metode, njenu uspješnu primjenu i kvalitetne rezultate primjene vidi u prethodnom čišćenju

³ Francis Bacon (1561-1626), engleski pravnik, filozof i državnik, školovao se u Cambridgeu, visoki državni dužnosnik kao i njegov otac, smatra ga se utemeljiteljem novovjeke filozofije. Uveo je pojam indukcije i razradio induktivnu metodu spoznaje. Zbog sumnji u korupciju, izbačen je iz parlamenta i pritvoren, nakon što je oslobođen optužbi, potpuno se povukao iz javnog života. Anon, „Bacon, Francis” Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristup 2.12. 2021.)

ljudskog duha, tj. Predrasuda i zabluda u ljudskome umu. Naziva ih *idolima* i uzrok su nemogućnosti spoznavanja prave istine kod čovjeka. Dijeli ih na *idole plemena* u kojima čovjek nosi u svojoj naravi zablude o shvaćanju svijeta kojim je okružen. Drugu vrstu idola naziva *idolima spilje* po kojima je svaki čovjek formiran prirođenim i stečenim karakteristikama. *Idoli trga* pripadaju trećoj skupini idola. Ljudi su dio zajednice i imaju potrebu sporazumijevati se govorom. U tom govoru, neke riječi su prema Baconu pogrešni i neprikladni nazivi za neke postojeće stvari. Posljednju vrstu idola čine idoli *teatra*. Oni su posljedica različitih filozofskih dogmi i pogrešnom prihvaćanju i tumačenju znanosti. Nisu stečeni rođenjem i njih se najlakše osloboditi (Bacon, 1986:18). U ovoj podjeli idola može se iščitati individualnost i osobnost, komunikacijske vještine svladane u socijalnom okruženju, čovjekove umne predispozicije, a ključna misao Baconove teorije o čišćenju od idola je zapravo oslobađanje ljudskoga uma od skolastičkih predrasuda. Poznatom rečenicom „Znanje je moć“, Francis Bacon pokrenuo je lavinu razvoja znanosti i tehnologije. Njegove teze o potrebi za ovladavanjem prirodom i koje će kauzalno riješiti nedostak prvenstveno hrane a na posljertku riješiti i pojavu prirodnih katastrofa, označavaju ga u povijesti kao osobu koja je preferirala i zagovarala razvoj tehnike, nauke i logičkim slijedom i proizvodnje što bi po njegovu mišljenju bilo rješenje za sve ljudske teškoće i probleme kako u društvenim odnosima tako i u onim primarnim, egzistencijalnim. Iz perspektive današnjeg, suvremenoga čovjeka bilo bi krajnje licemjerno optuživati za svjesnost njegovih misli i ideja jer njihova svrha je prvenstveno bila napredak i prosperitet civilizacije (Bacon, 1986: XXIV). Previranja na engleskoj političkoj sceni završavaju „Slavnom revolucijom“ 1688. godine, prihvaćanjem i potpisivanjem *Deklaracije o pravima* u engleskom parlamentu. Uspostavljen je novi društveni poredak koji je Engleskoj osigurao ubrzani razvoj i dominaciju na svjetskoj geopolitičkoj sceni, a samim time i ubrzani tehnološki, znanstveni i kulturni razvoj zapadne civilizacije.

2.4. Antropocentrizam u mislima Renea Descartesa

Ipak, neslavna uloga najvećeg zagovaratelja antropocentrične misli, najčešće se pripisuje Reneu Descartesu. Ponos francuske nacije i jedan od najvećih mislilaca novovjeke filozofije i

premda je u javnosti zapravo najpoznatiji kao filozof⁴ je osim filozofskih interesa, Rene Descartes pokazivao interese i za prirodne znanosti. Osim na području filozofije, pripisuje mu se i veliki doprinos na poljima matematike, analitičke geometrije, astronomije, fiziologije, optike, psihologije, mehanike. Smatra se i to je neosporno, začetnikom kako filozofske tako i znanstvene revolucije (Krznar prema Šajković, 2007: 68). Kao predstavnik racionalizma, filozofijskoj misli daje sasvim novu dimenziju jer se odmiče od dotadašnjih dogmatskih stavova i poznatom rečenicom „Cognito ergo sum“, pokreće nezaustavljivu lavinu čovjekova, prije svega, intelektualnoga razvoja i napretka. U filozofskoj misli, Descartesa je najviše zanimao čovjek, njegova dobrobit i središnje mjesto u svijetu (Krznar, 2007:59). On smatra, kako znanja koje čovjek stječe obrazovanjem, a s naglaskom na znanost i filozofiju, nisu rezultat toliko ljudske znatiželje koliko njegovih stvarnih potreba jer čovjek će usvajanjem znanja ovladati prirodnim zakonima, zagospodariti prirodom i učiniti sebi život lakšim i udobnijim (Šajković, 1978; prema Krznar 2007: 69). Kao vrstan matematičar, isticao je njenu ulogu u istraživanjima prirode. Matematika je racionalno i precizno omogućavala istraživanja u znanosti. Descartes je veliki značaj pridavao također i eksperimentu. Danas se Descartesa smatra osnivačem i zagovarateljem eksperimentiranja nad životinjama. Njegovi kritičari često spominju tumačenje fizike kroz mehanicizam. On tumači kako je svijet sastavljen od materije i funkcionira kao stroj pri čemu izjednačuje ono što je čovjek stvorio sa tvorevinama prirode. Razloge takova promišljanja možda treba protumačiti dugotrajnim boravkom u Nizozemskoj gdje je svjedočio utjecaju čovjeka na prirodu i okoliš. Zbog prosperiteta, ondašnji stanovnici su mijenjali i prilagođavali okoliš, primjerice nasipavajući tlo, navodnjavanjem tla ili koristeći vjetar kao energiju. Životinje primjerice opisuje kao bezdušne i bezosjećajne automate koji ne mogu razmišljati i čiji je organizam zapravo mehanizam koji se može „montirati i demontirati poput sata“ (Ost, 1955; prema Kalanj, 1995: 324). Po njemu je neljudska priroda besubjektivna, a biljke i životinje su samo bezosjećajni strojevi. Hosle (1996:46) ovakvo Descartesovo tumačenje živoga neljudskog svijeta tumači kao vrlo promišljenu podlogu za neetičke pokuse na životinjama jer ako je životinja stroj, onda čovjek nema etičke nedoumice nad pokusima u svrhu razvoja znanosti. I dalje

⁴ Rene Descartes (1596-1650), francuski filozof, fizičar, matematičar, utemeljitelj analitičke geometrije. Velike zasluge ima za optiku otkrivši zakon loma svjetlosti, protumačivši postanak duge te mehanike uvevši pojam veličine gibanja i načelo održanja sveukupne količine gibanja. Svoje najpoznatije djelo iz 1637.g. *Raspravu o metodi*, objavio je na francuskom jeziku, a ne na latinskom, objašnjavajući time kako se njome želi obratiti običnom puku, ljudima “zdrava razuma”. Anon, “Descartes Rene”. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021 (pristup 9. 12. 2021.)

Descartesova misao izaziva prijepore. Može ga se promatrati kao idejnog začetnika moderne znanosti bez čijeg doprinosa danas čovječanstvo nebi bilo na ovom stupnju razvoja. Neizravno se smatra odgovornim jer je svojim filozofskim promišljanjima o čovjeku kao jedinom misaonom biću omogućio njegovu dominaciju nad prirodom (Krznar, 2007: 74). Istovremeno, i Baconovu i Descartesovu filozofiju optuživati za današnju svjesnost i suočavanje s ekološkom krizom je prije svega licemjerno. Izvlačiti iz konteksta ideje i promišljanja nastala u 17. stoljeću i pokušati ih staviti u suvremeni kontekst i pritom tražiti u njima krivca je iluzorno. I Baconu i Descartesu bi trebalo prije svega priznati naprednost u razmišljanju i pokušaju da življenje čovjeka na Zemlji učine lakšim i lagodnijim. Njihova filozofska promišljanja i zaključke, prvenstveno treba gledati kao zamašnjak koji je pokrenuo nezaustavljivu lavinu otkrića koji su čovjeku produljili životni vijek i omogućili lagodniji život. Industrijska revolucija je pravi primjer za tu tezu. Trebalo je proći stopedeset godina kako bi čovjek svojim umom osmislio strojeve koji će mu olakšati rad a time i opstanak. Izumom parnog stroja Jamesa Watta kojeg je patentirao tek 1769. godine, pokreću se gospodarske, a sukladno tome i društvene promjene. Izum parnoga stroja, pretvara obrtničke manufakture u tvornice, ruralno stanovništvo za boljim i lagodnijim životom napušta dotadašnji način življenja i seli u gradove za poslom koji im osigurava egzistenciju a nije toliko ovisan o prirodi i njenim nedaćama. Nastaju megapolisi, čovjek počinje biti ograđen sve manjim i manjim prostorom kako se stanovništvo povećava. Suvremeno društvo danas je svjesno te zamke industrijalizacije. Pokušava ukazati na raznorazne načine koja je cijena plaćena za lagodniji život čovjeka. Toffler (1983; prema Cifrić, 2013:30) raščlanjuje filozofiju industrijalizma, započetu u drugoj polovici 17. i prvoj polovici 18. st. kroz tri osnovne ideje koje dominiraju industrijskom civilizacijom. Prva je *Ideja o prirodi* po kojoj je priroda objekt kojeg treba iskorištavati. Ovakovo shvaćanje prirode prisutno je i danas u industrijskim zemljama svijeta. Druga je *Ideja o čovjeku* prema kojoj je čovjek evolucijom postao najsavršenije biće na Zemlji te mu samim time i pripada uloga gospodara i vlasnika sveukupnog života na Zemlji. Ovo ideja je prihvaćena u shvaćanjima kako filozofa, tako i sociologa, teologa i znanstvenika. Treću ideju, autor naziva *Idejom napretka* u kojoj je naglasak na stalnom povećanju kvalitete života čovjeka a u konačnici i životnom vijeku čovjeka. Ovu ideju zastupaju svi mislioci, sva društva, političari, znanstvenici i sveprisutna je i danas.

2.5. Antropocentrizam i suvremeno društvo

Današnje moderno društvo je sa sigurnošću se može reći, tehnološko društvo. Kako bi ga se поближе moglo analizirati i razjasniti njegovu strukturu, potrebno je definirati osnovne pojmove i razlike između tehnike i tehnologije koji se često koriste kao istoznačnice a zapravo to nisu. Krznar (2011: 253) tehniku definira kao umijeće, operativno poznavanje nekog područja i svladavanje zakonitosti primjene znanja u određenom području, dok tehnologiju definira kao „skup metoda i postupaka u nekom proizvodnom procesu te njihovu primjenu u procesima proizvodnje materijalnih dobara“. Ovom potonjem trebalo bi pridodati i znanje, vještine i sposobnosti kao bitne u postupku razvoja tehnologije. Suvremeno društvo i njegovu strukturu Hosle, (1996: 36) raščlanjuje na tri osnovna elementa: modernu tehniku, modernu znanost i kapitalističko gospodarstvo. Oni su međusobno povezani i međuovisni te zajedno pokreću suvremeno društvo s osnovnom idejom stalnoga rasta i napretka društva. Moderna tehnika čovjeku olakšava život preuzimajući ulogu njegova rada. Dok je tehnika prije industrijske revolucije funkcionirala jedino uz participaciju ljudske snage, današnju tehniku čovjek je koristeći svoje znanje toliko usavršio da je osim motorički, pokreće i kontrolira i misaono. Nezamisliv se danas čini život bez automobila, aviona, televizora, računala i pametnih telefona. Suvremena tehnika ubrzala je protok informacija među ljudima, ubrzala je načine poslovanja, robnu razmjenu. Danas je moguće iz udobnosti svoga doma kupiti neki proizvod na drugom kraju svijeta i on će biti isporučen već za nekoliko dana. Strojewe je čovjek patentirao, usavršio kako bi mu olakšale život i oslobodile ga fizičkoga rada i dalje ih usavršava. Primjerice, perilica za rublje ili automobil prije trideset godina i danas su neusporedivi. To više nisu samo mehanički strojevi, zahvaljujući modernoj znanosti i tehnologiji, postali su sofisticiraniji, opremljeni informatičkom tehnologijom te čovjek njima upravlja pritiskom gumba. Istovremeno im je i vijek trajanja postao kraći, lakše se kvare i jeftinije ih je zamijeniti novima nego popravljati. Postavlja se pitanje zašto je to tako? Ako je tehnika i tehnologija čovjekovim znanjem toliko napredovala, kako to da današnji moderni tehnički strojevi otkazu poslušnost nakon samo nekoliko godina i završe na odlagalištu otpada. Ovdje je riječ o trećem elementu suvremenog društva koje navodi Hosle, a to je kapitalističko gospodarstvo čija je pokretačka snaga uvijek i jedino profit. S tim ciljem, masovna proizvodnja na učinkovit način donosi najveći profit pri čemu je ograničenost Zemljinih resursa marginalizirana i korporacije tako i funkcioniraju pod geslom za što manje uloženog, zaraditi što više. Kvaliteta života se mjeri količinom tehničkih izuma koje čovjek posjeduje, a napredak se mjeri količinom

proizvedene robe i stupnjem bruto domaćeg proizvoda (Markus, 1999: 319). Pritom je u ovom konceptu nevažan čovjek a još manje priroda. Ona je i dalje samo izvor zarade. Suvremeni čovjek je izgubljen i zanemaren u ovim konstelacijama. Ulaže u školovanje kako bi mogao raditi bolje plaćeni posao, na poslu provede najmanje osam sati a vrlo često posao i poslovne obveze ponese i kući jer mu je to suvremena tehnika omogućila. Dostupan je na telefon i rijetko se mentalno može odmaknuti od poslovnih obveza. Nametnut mu je konzumerizam koji ga uvlači u začarani krug. Radi jako puno, zarađuje novac koji onda troši kako bi učinio osobni život bogatijim i kako bi bio sretniji. Okrenut je prema sebi, depresivan, frustriran, asocijalan. Potpuno je otuđen od prirode i više nego ikad ima antropocentrični stav. Svjestan je zagađenosti okoliša i kako je došlo do njega, ali jako malo čini da to promijeni.

3. Biocentrizam

Današnja civilizacija suočena je s brojnim ekološkim problemima. Bezobzirno eksploatiranje prirodnih resursa, svjesnost kako su ti prirodni zemljini resursi neobnovljivi i utjecaj čovjeka na okoliš koji je prilagođavao po svojim mjerilima, suvremenoga čovjeka antropocentričnoga stava, rezultiralo je drugom polovicom dvadesetoga stoljeća, potrebom za osvješćivanjem čovjeka o ne tako blistavoj budućnosti. Pojavljuju se različiti mislioci, mahom filozofi i sociolozi koju pokušavaju razumjeti i pojasniti razloge nastanka ekološke krize. U svojim promišljanjima i aktivnostima, okreću se novoj koncepciji, potpuno suprotnoj od antropocentrizma, biocentrizmu. Biocentrizam (grč. bios=život i lat. centrum= središte) se može definirati kao „vrijednosno stajalište odnosa prema životu koje kao ključnu vrijednost uzima život i njemu kao kriteriju podređeno je i moralno vrednovanje čovjekovih aktivnosti prema ostalim oblicima života“ (Cifrić, 2006: 50). Biocentrički konstrukt svoj stav i odnos prema prirodi temelji na načelima da je ljudska vrsta integrirana u sustavu međuovisnosti jednako kao i sva ostala živa bića i prema tome čovjek nema pravo osjećati superiornost nad drugim živim bićima te da je svaki čovjek u mogućnosti individualno pronaći put u postizanju vlastitog ispunjenja i vlastitog dobra (Taylor 1986; prema Cifrić, 2006: 99-100). Biocentrični pogled na život na taj način ne pretpostavlja nužno dokidanje svake razlike između različitih oblika života na Zemlji pa i one između čovjeka i ostalih oblika života. Tako izraz biocentrizam podrazumijeva shvaćanje pojma život i na „meta-razini“. Meta-razina ne svodi život na biološku činjenicu (kao radikalni – egalitarni biocentrizam), nego ističe ukupnosti njegova značenja u „zajednici života“. Ako ne vrednujemo život kao takav, teško ćemo vrednovati i ljudski život. U pokušaju suprotstavljanja uvriježenom antropocentrizmu, biocentrizam se pojavljuje sedamdesetih godina prošloga stoljeća u okvirima dubinske ekologije. U načelima biocentrizma razlikuju se dvije tendencije; umjereni i radikalni biocentrizam. Radikalni biocentrizam izjednačava ljudski i neljudski svijet u svim pravima dok umjereni biocentrizam smatra kako neljudski živi svijet treba poštovati.

3.1. Dubinska ekologija

Dvadeseto stoljeće obilježeno dvama svjetskim ratovima u relativno kratkom vremenskom razmaku, može se sagledati kao vrlo turbulentno i izazovno razdoblje za čovječanstvo. Vrijeme nakon iscrpljujućeg Drugoga svjetskog rata, obilježenog velikim stradanjem, donosi toliko željeni

mir i svekoliki optimizam. Nove društvene podjele, politički dogovori i ratovi bez oružja, potaknuli su nove tehnološke i ekonomski razvoj kao posljedica prvenstveno rivalstva i pokušaja kako vojne tako i ekonomske nadmoći među najjačim igračima političke arene. Snažan industrijski zamah nagovještava blagostanje. Slijedom toga, stanovništvo Zemlje počinje se ubrzano povećavati, životni standard čovjeka u razvijenim zemljama, osobito zapadnim raste, srednja klasa širom svijeta teži boljem i ugodnijem životu. Gradovi se povećavaju zahvaljujući industrijalizaciji i tehničkome napretku. Ljudi iz agrarnih područja, težeći boljem životu, napuštaju svoja ruralna ognjišta i preseljavaju u grad. Ekonomija na svjetskom planu također pokazuje rast, ali se počinje buditi i svijest čovjeka kako takav ekonomski i industrijski ubrzani rast negativno utječe i na okoliš. Ukazuje se na problem masovne i bezobzirne eksploatacije zemljinih resursa i negativan utjecaj čovjeka na okoliš. Uzroci su dugotrajni, složeni i kompleksni. Svjesnost čovjeka koliki je razmjer devastacije okoliša je prvi korak, ali postavlja se pitanje što dalje činiti?

Na konferenciji Ujedinjenih naroda u Bukureštu 1972. godine izlagao je i norveški filozof Arne Naess⁵. Kako navodi Markus (2006: 26) Naes je u izlaganju stavio fokus na ekologiju i ekološku filozofiju. Smatra se začetnikom i utemeljiteljem filozofije dubinske ekologije koju temelji na ekološkoj znanosti, ali postavlja i pokušava naći odgovore na "dublja pitanja" te iz filozofske perspektive sagledati razloge nastanka i uzroka ekološke krize. On dubinsku ekologiju ne vidi kao akademsku filozofiju, ideologiju ili neku novu religiju, već shvaćanje kao rezultat različitih promišljanja, analiza, ideja i stavova po pitanju ekologije Zimmerman (2001; prema Markus, 2006:27). Naess je djelovao i praktično. Ranijim umirovljenjem, preselivši se u prirodu i organiziravši život u minimalističkim uvjetima, svoja uvjerenja je i praktično živio. Kao dva osnovna načela dubinske ekologije, Naes navodi samorealizaciju u kojoj čovjek treba uspjeti prevladati egoistično jastvo i uspjeti se izjednačiti s ljudskim i neljudskim svijetom te postići ekološko jastvo i biocentričku jednakost pri čemu je potrebno odbaciti u potpunosti antropocentričku sliku čovjeka u okolišu. Svaki čovjek se treba mijenjati iznutra, mijenjati svoju indiferentnost spram prirode i okoliša jer to je moguće. Isto tako, postoji bezbroj ljudi, naoko i neukih, koji nikada nisu i neće čuti za dubinsku ekologiju, a nesvjesno žive po njenim načelima i

⁵ Arne Naes (1912-2009), norveški filozof i utemeljitelj dubinske ekologije koju naziva Ekozofijom T. Sa dvadesetjednom godinom je magistrirao filozofiju na stockholmskom sveučilištu i sa samo dvadesetsedam godina postao najmlađi sveučilišni profesor u Oslu i prvi profesor filozofije u Norveškoj. Zatraživši ranije umirovljenje, povukao se iz javnog života u osamu u prirodi želeći se posvetiti daljnjem razvoju ekološke filozofije. Anon, „Biography of Arne Naess“, *Open AirPhilosophy*, 2019. (pristup 17. 3. 2022.)

praktično predočuju ono što duboka ekologija želi postići u budućnosti jer čovjek ima veliki osobni potencijal. Potrebno je potisnuti vlastiti ego i gledati sliku iz šire perspektive (Naess, 1989; prema Angus, 1997: 19). Naes je dubinsku ekologiju vidio kao filozofski a ne kao znanstveni koncept jer je znanost egzaktna i samim time ograničena znanstvenim metodama za razliku od filozofije koja je u vječitom traganju za mudrošću. Njegovi članci nisu izazivali pretjeran interes javnosti sve do početka osamdesetih, kada na sjevernoameričkom tlu, razni društvenjaci počinju pomnije istraživati dubinsku ekologiju. Pojavljuju se različite eko udruge, pokreti, inicijative koje na različite načine tumače stavove dubinske ekologije što potiče Naessa da zajedno sa Sessionsom, sredinom osamdesetih godina prošloga stoljeća oblikuje platformu dubinske ekologije koja je sadržavala osnovna načela oblikovana kroz osam točaka i zamišljenih kao upute onima koji se žele dublje pozabaviti ovom temom. Načela su sadržavala i naglašavala imanentnu vrijednost ne-ljudskih oblika života, prekomjerno ljudsko uplitanje u prirodne odnose pomoću tehnike, potrebi smanjivanja i zaustavljanja rasta stanovništva, novih paradigmi kvalitete življenja te nužnosti provođenja političkih i drugih društvenih promjena s ciljem ekološki zdravijeg društva. Načela se mogu svesti pod zajednički nazivnik: ljudsko društvo treba neodgodiv i radikalan zaokret u stavovima, ponašanju i shvaćanjima prvenstveno kroz priznavanje imanentnih vrijednosti ne-ljudskom svijetu odnosno biocentričnu jednakost, zaokretu prema kvalitetnom životu, a ne trčanjem za standardom. Platforma je doživjela opću prihvaćenost te kritičari dubinske ekologije se zapravo referiraju na navedena načela (Sessions, 1995; prema Markus 2006: 31). Dubinska ekologija temelje preobrazbe i ozdravljenja društva vidi u promjeni pojedinca, njegovoj duhovnoj preobrazbi i izdizanju iznad osobnog zadovoljstva te u potrebi izgradnje više razine ekološke svijesti i zdravijeg ekološkog života (Markus, 2006; prema Krznar, 2011: 45). Zauzimaju stav biocentričkog egalitarizma po kojem svaka vrsta ima pravo na slobodan rast i razvoj u svojoj prirodnoj okolini jer ljudska vrsta nema pravo na slobodan neometajući razvoj ako pritom to isto pravo uskraćuje drugim vrstama, a koju Naess naziva pravom na samorealizaciju svih živih bića. Dubinski ekolozi kritiziraju suvremeno društvo, njegove sustave vrijednosti i način života te odnos prema prirodi, općeprihvaćen konzumizam i ovisnost čovjeka o tehnici. O mišljenju dubinskih ekologa i njihovu progovaranju o konzumizmu i tehnolatriji suvremenoga čovjeka, Markus (2006, 33) kaže:

„ Za dubinske ekologe nije sporno da je atomizirani masovni konzumizam ekološki najštetniji život koje je neko društvo prakticiralo u cijeloj ljudskoj povijesti, dubinska ekologija, kao oblik mudrosti Zemlje, trebala

bi ukazati na mogućnost alternative i istaknuti da napuštanje tehnolatrije i konzumizma ne mora značiti život u bijedi i oskudici. Upravo suprotno, tek to otvara put za istinski bogati, ispunjeni i smisleni život, lišen očaja, depresije, usamljenosti i izgubljenosti, koji obilježava život prosječnog službenika-potrošača u tehničkom društvu“. (Markus, 2006: 33).

Ovaj kritični stav dubinske ekologije prema suvremenim trendovima i načinu života nije ostao usamljen, već je potaknuo i druge na kritička promišljanja ponašanja suvremenog društva. Zauzimajući stav po kojem je naš svijet ograničen i rastom, dubinski ekolozi zapravo odbacuju općeprihvaćene koncepcije „ekonomskog rasta“ suvremenog društva koji je poistovjećen s tehničkom ekspanzijom, blagostanje s konzumizmom, a znanost s instrumentalnom racionalnošću (Manes, 1990; Foreman, 1991; Livinston, 1973; prema Markus, 2006: 41). Mnoga načela, dubinski ekolozi preuzeli su od i ekologije iako često kritiziraju modernu znanost zbog povezanosti s tehnikom, a kojoj i ekologija pripada te priznaju i ekološka znanstvena istraživanja poput onih o načinu funkcioniranja prirode koja im poptpomažu kako bi jasnije mogli sagledati ekološku sliku. Jedno od načela ekologije po kojem su ljudi dio prirode je i načelo dubinske ekologije. Tvrdnju kako čovjek živi u ograničenom i konačnom svijetu te kako sve ima svoja ograničenja rasta i kod ekologije i dubinske ekologije znači isključivanje suvremene koncepcije ekonomskog rasta a i koncepcije održivog razvoja jer dovodi u zabludu kako je moguća beskonačna ekspanzija u konačnome svijetu (Markus, 2006:42). Dubinski ekolozi civilizaciju i megapolise smatraju „lažnim svijetom“ koji zatamljuju ljudske potrebe i onemogućavaju mu duševnu, ekološku i socijalnu uravnoteženost. Divljinu vide kao jedini istinski svijet i pravi čovjekov dom u kojem se može ponovno naučiti živjeti u skladu s prirodom. Ona je veza čovjekova s precima koji su živjeli i potekli iz divljine. Očuvanje posljednjih oaza divljine na planetu od ljudske eksploatacije i uništavanja je još jedan od bitnih ciljeva koji ističu dubinski ekolozi. Smatraju kako bi se čovjek trebao življenjem ograničiti na prostor iz kojeg je potekao te život pojednostaviti i odbaciti sve materijalno što mu je nepotrebno, hraniti se lokalnim proizvodima i smanjiti mobilnost. Time bi stekao osjećaj pripadnosti svome domu te bi ga naučio čuvati i štititi.

3.2. Kritika dubinske ekologije

Pojava dubinske ekologije, u početku je nailazila na pozitivne stavove među intelektualnim krugovima društvenih znanosti, ali već sredinom osamdesetih godina prošlog stoljeća objavljuju

se prve kritike. Jednu od prvih kritika i zamjerki dubinskoj ekologiji dao je Richard Watson (1983; prema Markus, 2006: 97) kritizirajući ponajprije biocentrističke stavove jer ako su svi jednakopravni u prirodi, onda nije moguće etički prosuđivati i osuđivati te ako se traži da svaka vrsta ispuni svoju evolucijsku sudbinu, onda se jedino čovjeku negira to pravo. William Grey (1986; prema Markus, 2006: 97) je kritizirao ignoriranje znanosti koja po dubinskoj ekologiji manipulira ljudima, smatrajući kako ona ne mora nužno utjecati na manipulaciju ljudi kao i zanemarivanje ljudskih interesa pri čemu prognozira kako zbog takvih stavova, dubinska ekologija vjerojatno neće postati privlačna i dugoročna opcija. Također joj se zamjera ignoriranje i nedovoljno analiziranje socijalnih uzroka ekoloških problema, pretjerana naturalizacija čovjeka, koketiranje sa istočnjačkim religijama i odbacivanje zapadnih religija, nedovoljno istraživanje biološke i povijesne evolucije u kojima leži uzrok suvremenih ekoloških problema, kontradiktornosti poput kritike tehnicizma i ideje o osnivanju ekokomuna koje bi bile samoodržive koristeći samoobnovljive izvore energije za čiju realizaciju je zapravo itekako potrebna tehnika kao i naivno idealiziranje divljine. Stavom dubinske ekologije kako na Zemlji ima previše ljudi te kako bi se broj ljudi u budućnosti trebao smanjiti jer misao dubinske ekologije je potekla od dobrostojećih obrazovanih ljudi, postavlja se pitanje što je sa siromašnim stanovnicima Zemlje i tko će preživjeti u reduciranju broja ljudi te na koji način bi to bilo izvodivo (Krznar, 2011:47).

Dubinska ekologija možda i ima neke stavove i ideje koji se čine logičnim i racionalnim, ali većina stavova dubinskih ekologa zvuči vrlo iracionalno i poprilično utopistički te nisu baš svojim stavovima uvjerali širi krug ljudi prvenstveno stoga što nisu pružili konkretne i praktične prijedloge načina kako potaknuti promjenu stanja destrukcije društva prema prirodnom okolišu. Njihovi koncepti poput ekokomuna, ostajanja u rodnom kraju, smanjenju broja stanovništva možda u teoriji i imaju neki smisao, ali u praksi i primjeni na veći broj ljudi čine se zapravo neizvedivima.

4. Odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša

Svijest suvremenog društva o štetnosti i negativnim posljedicama ljudskoga djelovanja na prirodu i okoliš, već sredinom prošlog stoljeća, pokreće rasprave i okuplja najviše svjetske čelnike koji traže moguća rješenja za evidentan problem. U Rio de Janeiru 1992. godine usvojena je Agenda 21, akcijski plan usmjeren na održivi razvoj s prioritetom na zaštiti okoliša. Koncept održivog razvoja osim ekološkog aspekta, obuhvaća i socijalni, kulturni, ekonomski, zdravstveni, gospodarstveni aspekt održivosti (Uzelac, Lepičnik-Vodopivec, Anđić, 2014:17). Cilj ovako širokoga dijapazona koncepcije održivog razvoja (Uzelac, 2007; prema Anđić, 2014) je kroz promišljanje, osvješćivanje i djelovanje u svim područjima ljudskoga života počevši od ekonomije, politike, gospodarstva, ekologije, znanosti i tehnike, zdravstva i obrazovanja, shvatiti kompleksnost i uzajamnu povezanost svega. Koncept održivog razvoja osim ekološkog aspekta, obuhvaća i socijalni, kulturni, ekonomski, zdravstveni, gospodarstveni aspekt održivosti (Uzelac, Lepičnik-Vodopivec, Anđić, 2014:17), pri čemu odgoj i obrazovanje u razvijanju znanja i kompetencija u ekološkom obrazovanju mladih ima izuzetno veliku i bitnu ulogu. Prihvatanjem koncepta održivog razvoja i njegovo implementiranje, potisnut je odgoj za zaštitu okoliša kao prioritet te je postao samo jedan od segmenata koncepta održivog razvoja koji ponovno ističe superiornost čovjeka nad živom i neživom prirodom.

4.1. Odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša u školi

Obrazovanje je racionalni misaoni proces stjecanja znanja (Cifrić, 1996: 68). Racionalnost kao konstrukt povezuje se s industrijskom kulturom u kojoj čovjek polako gubi osjetljivost za prirodu i neposredni kontakt s njom. U obrazovanju, priroda je svedena na matematički izračun, formule i pokuse. Njegovo znanje o prirodi se povećavalo, ali konkretno poznavanje prirode se smanjilo. Uzroke, kako navodi autor Cifrić (1996), ne treba tražiti u određenim društvenim vrijednostima već u načinima, programima i metodama obrazovanja.

U osnovnoj školi odgoj za održivi razvoj, sadržan je u *Nacionalnom kurikulumu međupredmetne teme Održivi razvoj* (NN/2019) i obuhvaća tri dimenzije održivosti: okolišnu, ekonomsku i društvenu te njihovu međuovisnost. Cilj odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj je izgradnja pozitivnog sustava vrijednosti u odnosu na očuvanje okoliša i razumno korištenje

prirodnih resursa, promicanje poštivanja života, empatiju prema drugima i uvažavanje njihovih potreba, uvažavanje potreba budućih generacija i drugih živih bića. Prema *Nastavnom planu i programu* (Uzelac i sur., 2014: 19), odgoj i obrazovanje za održivi razvoj je dio tzv. integrativnih odgojno-obrazovnih sadržaja kojima još pripadaju i sadržaji prometne kulture, zdravstvenog odgoja i obrazovanja, odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo, što znači kako je u svakom od navedenih sadržaja implementiran i pojam održivoga razvoja. Primjerice, u sadržaju zdravstvenog odgoja kao cilj, navedeno je promicanje zdravlja i zdravog načina života, zaštita zdravlja, pravilna prehrana i tjelesna aktivnost te biofizički i ekološki sustav održivog razvoja s ciljem održivosti svih živih bića i sustava. Ciljevi prometne kulture su usvajanje pravilnog ponašanja u prometu, poznavanje prava u prometu te svijest o štetnosti prometa i prometnih sredstava za zdravlje ljudi i okoliš. Nastava se provodi kroz obavezne i izborne predmete, projekte, izvannastavne aktivnosti i terensku nastavu, pri čemu su i dalje ključnim predmetima u odgoju i obrazovanju za održivi razvoj smatraju tzv. prirodni predmeti poput prirode u nižim razredima i biologije i kemije u višim razredima primarnog obrazovanja. Neki od postavljenih odgojno-obrazovnih ciljeva su stjecanje i usvajanje znanja o raznolikosti prirode i razumijevanja složenih odnosa između čovjeka i okoliša, stjecanje spoznaja o uzrocima i posljedicama utjecaja čovjeka na prirodu, utjecanje na razvoj empatije prema svim živim bićima i odgovornosti prema okolišu. Nema zasebnog predmeta koji je nužnost u obrazovanju djece već su sadržaji partikularno integrirani u ostalim predmetima gdje je najveći udio odgoja i obrazovanja za zaštitu okoliša u nastavi predmeta prirode i društva u nižim razredima te biologije u višim razredima. Slična je situacija i u srednjoškolskom obrazovanju dok u visokoškolskom obrazovanju, osim ako nije riječ o fakultetu čija je primarna zadaća zaštita okoliša, nema sustavnog obrazovanja.

U obaveznom obrazovanju odgojiteljskog i učiteljskog kadra na učiteljskim fakultetima, odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša je vrlo malo zastupljen te kao zaseban kolegij postoji samo kao izborni. Znanja i kompetencije odgojno-obrazovnih djelatnika za kvalitetno planiranje provođenje aktivnosti u procesu utječu i na samu sklonost i motivaciju prema tim aktivnostima. Odgojitelji i učitelji koji i sami imaju usvojenu važnost održivog razvoja i potrebu za zaštitom okoliša te koji i sami žive po njihovim načelima, češće u svoj rad implementiraju i spomenute sadržaje. Slijedom ovoga, treba postaviti pitanje kako će budući učitelj ili odgojitelj u praksi

počavati djecu prenoseći im znanja o navedenom području, ako ih i sami nemaju ili ih imaju tek površno.

4.2. Odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša u predškolskim ustanovama

Odgoj za zaštitu okoliša i odgoj za održivi razvoj u literaturi se često koriste kao sinonimi iako to zapravo i nisu. Odgoj za zaštitu okoliša fokusiran je na segment odgoja koji propituje, rješava i prevenira probleme prouzročene štetnim djelovanjima čovjeka na prirodu i okoliš. Tumači ga se kao koncept užeg područja i djelovanja koji se bavi ekološkim problemima dok je odgoj za održivi razvoj prema „Bruntland izvješću“ iz 1987. godine definiran kao „razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, a istodobno ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“ (Anđić, 2007: 11). Prema *Nacionalnom kurikulumu ranoga odgoja i obrazovanja za okoliš* koji je temelj u promicanju ljudskih i dječjih prava i ostvarivanju zdravih stilova života te podržava osobni razvoj djeteta u demokratskom ozračju kroz integracijski pristup (NKRPOO, 2014: 23), svako dijete ima neotuđivo pravo i potrebu odrastati u zdravom i poticajnom prirodnom i zdravom okolišu. Upravo iz tog razloga učenje i stjecanje spoznaja o važnosti očuvanja okoliša važno je započeti u najranijoj dobi djeteta. Prema kurikulumu, predškolska kultura učenja trebala bi djeci omogućiti da putem vlastitih iskustava i vlastitog djelovanja praktično provode smisao programa održivog razvoja. Kako bi se ostvarilo iskustvo koje treba dovesti do novih spoznaja, potrebna je stalna interakcija djeteta i okoliša, djeteta i prirode. Kako je tema ovoga rada odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša, a ne održivi razvoj, naglasak će biti na tom dijelu odgoja i obrazovanja, poglavito u segmentu ranoga odgoja i obrazovanja.

Slika današnjeg djeteta naprednog društva otprilike prikazuje dijete kao suvremeno, urbano dijete 21. stoljeća koje raste u megapolisu, okruženo je i izloženo utjecaju tehnike i tehničkih novotarija već od prvoga dana dolaska na svijet. Djetinjstvo mu je unaprijed isplanirano i programirano od strane društvene zajednice u kojoj raste. Kreće u instituciju, vrtić već s godinu dana, a nekada i ranije, u kojoj provodi u prosjeku deset sati. Vrijeme nakon vrtića provodi u uređenim isplaniranim parkovima gdje ima mogućnost igre. Rođendane slavi u strukturiranim igraonicama, vikende s roditeljima u trgovačkim centrima koncipiranim tako da je moguće u njima boraviti cijeli dan, ponovno u zatvorenome i neprirodnom prostoru. To dijete nema uopće ili jako

malo doticaja s prirodom. Ne zna se popeti na drvo, ne razlikuje voće i povrće, ne razlikuje domaće životinje. Zna sve o divljim zvijerima jer ih je vidio u zološkom vrtu ili cirkusu, ali ne zna kako izgleda i kako je naziv za mladunče ovce, konja, krave. Zna se služiti računalom i pametnim telefonom već od najranije dobi, ali ne zna razliku između bjelogoričnog i crnogoričnog drveta. U vrtiću ili roditeljskom domu okruženo je fotografijama prirode, ali ih ne doživljava u svojoj ljepoti više od bilo koje druge fotografije jer mu je uskraćeno iskustveno učenje. Te fotografije u njemu ne izazivaju neke posebne opažajne reakcije jer nije u mogućnosti uključiti sva svoja osjetila, osim osjetila vida. Dijete najbolje uči, upija činjenice i pamti ako ima mogućnost aktivirati istovremeno više osjetila, a za doživljaj prirode potrebno je uključiti sva osjetila, a ne samo osjetilo vida. Naess (1989; prema Angus, 1997) kaže kako većinu ljudi blagonaklonih prema dubinskoj ekologiji, motivira njihovo iskustvo boravka u prirodi iz djetinjstva jer su vjerojatno odrasli u „slobodnoj prirodi“. Tamo su imali mogućnost, istraživati, kroz igru, boraviti u ugodnome okruženju biljki i životinja gdje su mogli osjetiti slobodu i zato su svakom djetetu odrasli dužni pružiti priliku da nesputano boravi u prirodi. Samo na taj način dijete će uspjeti ostvariti interaktivan odnos sa živom i neživom prirodom koju će kasnije, kada odraste voljeti, cijiniti i poštovati. Današnje dijete je jako malo fizički aktivno od generacija djece prije trideset, četrdeset i više godina. U prosjeku je i fizički teže od svojih predaka u toj dobi, jede nezdravu, instant hranu i ne voli ni voće ni povrće. To dijete nikada se neće povezati s prirodom i shvatiti da je kao čovjek i on dio nje. Vjerojatno kao odrastao čovjek neće odlaziti na planinarenje i istraživanje prirode jer mu je taj osjećaj uživanja u njenim ljepotama potpuno stran i nepoznat. Odgoj i obrazovanje za okoliš pokazao se odavno kao nužnost i odgovor na zaštitu okoliša od velike važnosti. Njegovi ciljevi, implementirani su u strateške dokumente i legislative i naglašavaju važnost učenja rane dobi jer upravo je rana dob djeteta optimalno vrijeme za upoznavanje i zbližavanje s prirodom i osvješćivanje važnosti očuvanja i zaštite okoliša. Isto tako je naglašena bitnost promjene svijesti i predodžbe o okolišu djeteta kroz različite sadržaje, materijale i aktivnosti. Primjerice u njemu su dane osnovne smjernice koje mogu pomoći i uputiti odgojno-obrazovne djelatnike kako i na koji način upoznati djecu o važnosti očuvanja okoliša. S odgojem i obrazovanjem za zaštitu okoliša, trebalo bi početi od najranije djetetove dobi a upravo je rana dob djeteta idealna za upoznavanje djeteta s važnošću očuvanja i zaštite prirode. Lepičnik Vodopivec i sur. (2007: 163) navodi kako se odgoj i obrazovanje za okoliš u predškolskim ustanovama shvaća kao doživljavanje, istraživanje, spoznavanje i vrednovanje okoliša koji je djeci

svakodnevno dostupan i u kojemu djeca žive, a to je ostvarivo jedino ako je djeci ponuđena mogućnost interakcije s okolišem.

Programi djece u prirodi i s prirodom datiraju u predškolskom odgoju već jako dugo. Pritom valja spomenuti Jeana-Jacquesa Rousseaua⁶ koji je u svom djelu „*Emile ili o odgoju*“ između ostalih pedagoških stavova, istakao važnost prirodnoga odgoja djece koji bi trebao imati prvenstvo u odgoju jer samo priroda može odgojiti dijete kao autonomno biće. Odgoj djeteta se treba provoditi na prirodan način i u prirodi. Prerano formalno i konvencionalno obrazovanje i kruti formalni odgoj uništiti će osjećaj prirodnosti koje dijete treba intuitivno steći a to može jedino nesputanim kretanjem u prirodi (Sunajko, 2020: 399). Friedricha Frobela, nepravedno zapostavljenog i zaboravljenog njemačkog pedagoga, smatra se utemeljiteljem predškolske ustanove. Njegov holistički pristup predškolskom djetetu, temelj je suvremene pedagogije djeteta. Predškolske ustanove, osmišljene po njegovom konceptu, sadržavale su vrtove na vanjskom prostoru, o kojima su se djeca brinula, u kojima su mogla istraživati, spoznavati i stupati u interakciju s prirodom. Maria Montessori⁷ i Rudolf Steiner⁸ su također u svojim pedagoškim konceptima naglašavali bitnost prirode u odgoju i obrazovanju djeteta. U Montessori pedagogiji je koncept života u prirodi vrlo bitan. Još davne 1935. godine, Maria Montessori je naglašavala kako djeca odrastaju u uvjetima modernoga industrijskog društva te su im uskraćene mogućnosti bliskog kontakta s prirodom. Ona naglašava kako nije dovoljno da dijete samo uči o prirodi već da živi prirodno i slobodno. Odrasli ljudi se plaše prirode i dobrovoljno su se izolirali u svojim “civiliziranim malim kavezima”, ali su zarobili i svoju djecu. Dijete od rođenja treba biti u kontaktu s prirodom, kako je se nebi bojalo i kako bi je čuvalo i cijenilo. Kroz kozmički odgoj dijete se od šireg ka bližim pojmovima, najprije upoznaje sa svemirom, Zemljom, zemljinim kopnenim i vodenim površinama, kontinentima. Dalje se to znanje proširuje na osnovna znanja iz

⁶ Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), francuski književnik, filozof, politički teoretičar i glazbenik. U romanu *Emile ili o odgoju* progovara osim o pedagogiji i o političkoj antropologiji i zbog čega ga je pariški sud javno osudio nakon čega se J.J. Rousseau morao skloniti u Švicarsku. Anon, “Rousseau, Jean-Jacques”. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristup 5.6.2022.)

⁷ Maria Montessori (1870-1952), talijanska liječnica i prva žena u Italiji koja je diplomirala medicinu 1892.g. Posvetila je život djeci, a osobito ju je motivirao rad s djecom s poteškoćama koja su u to vrijeme bila izopćena iz društva i smješćavana u bolnice za mentalno oboljele osobe. Nastavlja se obrazovati te na rimskom sveučilištu završava pedagogiju, antropologiju i psihologiju. 1907.g. otvara *Prvu dječju kuću* u siromašnom dijelu Rima. Anon, “Maria Montessori-Životopis”. *Nebula Montessori asocijacija Zagreb*, 2010. (pristup 10.6.2022.)

⁸ Rudolf Steiner (1861-1925), utemeljitelj antropozofije; znanosti o čovjeku kao osjetilnom nadosjetilnom biću, vegetarijanac sa stavom o tome kako čovjek sam treba proizvoditi zdravu hranu. Pedagogiju je nazvao po tvornici cigareta Waldorf u kojoj je otvorio školu za djecu radnika. Anon, “Rudolf Steiner, *Centar dr. Rudolfa Steinera*.” (pristup 4.7.2022.)

zoologije, botanike, geografije, povijesti, ekologije. Naglašava se bitnost prakse boravka djeteta u prirodi gdje će imati mogućnost upoznavanja prirode od najranije dobi (Montessori, 2016: 88). Waldorf pedagogija se također temelji na holističkom pristupu razvoju djeteta gdje dijete uči i spoznaje svijet putem osjetila. U radu s djecom, koriste se samo prirodni materijali, igračka je vrlo malo, obično samo lutke i figurice životinja koje djeca sama izrađuju. Ne koriste se nikakva tehnička i informatička pomagala već samo glazbeni instrumenti. Kako je naglašen cilj zbližavanja djeteta s prirodom i okolišem, proces učenja je često organiziran na otvorenome u prirodi. Sadržaji su povezani i prate izmjenu godišnjih doba. Vrt i cvijetnjak je neizostavni dio okruženja vrtića ili škole i djeca se sama brinu o njima (Easton, 1997: 88). Nažalost, navedene pedagogije i danas se smatraju alternativnima i provode se sporadično kao posebni programi u ponekim predškolskim ustanovama.

Dobri primjeri prakse dolaze iz skandinavskih zemalja koji su otišli korak dalje u odgoju i obrazovanju za zaštitu okoliša. Njihovi *Šumski vrtići* su pravi primjer dobre prakse u odgoju za zaštitu okoliša kroz svakodnevni boravak u prirodi gdje djece uče istražujući, spontano i neposredno jer kako kaže Louv (2015: 68) “priroda je beskonačno spremište informacija i stoga potencijal za neiscrpna otkrića.” Djeca tih vrtića, smještenih u prirodnome okruženju, odmah ujutro po dolasku, izlaze van i vrijeme provode u šumi, bez igračaka, bez tehnologije, neovisno o vremenskim uvjetima koji u spomenutom podneblju znaju biti vrlo ekstremni, ali kako naglašavaju odgojitelji i roditelji, to nije razlog koji bi ih spriječio da ne borave u prirodi. Odgojitelji ih pretjerano ne animiraju jer je cilj ovakovog odgojnog pristupa da dijete samo istražuje i otkriva svijet prirode i izgrađuje odnos s njom, a dijete će i bez konvencionalnih igračaka uvijek pronaći način kako se igrati, jer običan štap ili kamenčić u rukama maštovitog djeteta će postati sredstvo za igru. Ova djeca se od malih nogu upoznaju s principima odgoja za zaštitu okoliša, počevši od prostora vrtića koji su izuzetno jednostavni, skromni, izrađeni od prirodnih materijala.

Unatrag dvadesetak godina u Republici Hrvatskoj djeluju različiti eko vrtići ili predškolske skupine s eko programima s ciljem implementacije odgoja i obrazovanja za zaštitu okoliša i održivi razvoj u svakodnevni rad s djecom. Programi se obično baziraju na upoznavanju djece kako pravilno sortirati otpad koji se može reciklirati, što je recikliranje, kako čovjek treba štititi i čuvati prirodu i okoliš, što su nacionalni parkovi, koje su zaštićene vrste biljnoga i životinjskog svijeta, kako se treba ponašati u prirodi. Nažalost, ta djeca imaju premali izravni doticaj s prirodom. I dok

ih se istovremeno poučava o velikom zagađenju prirode djelovanjem čovjeka osobito umjetnim i spororazgradivim materijalima primjerice plastikom, ta ista „eko“ djeca koriste jednokratne plastične čaše premda bi ih se moglo lako naučiti kako piti vodu iz ruke. Igraju se s bezbroj kupovnih pomodarskih igračaka mahom plastičnih iako bi ih se moglo naučiti kako napraviti svoju igračku. U vrtić i iz vrtića se dovoze automobilom, premalo hodaju i ne uspijevaju upoznati okoliš. Navedeni primjeri su samo mali segment licemjernoga stava odraslih jer s jedne strane postoji svijest o potrebi zaštite okoliša ali s druge strane nedovoljna participacija pojedinca u zaštiti okoliša na osobnoj razini. Odrasli svojim stavovima, primjerom i odnosom prema prirodi i okolišu utječu na razvoj osjetljivosti kod djeteta jer dijete svoja znanja i vještine oblikuje i usvaja aktivnim istraživanjem i manipuliranjem, ali i promatranjem i oponašanjem odraslih (Lepičnik Vodopivec, 2013: 17). Ako dijete promatra roditelja ili neku drugu blisku osobu ekološki neosviještenu, vrlo teško, dugo ili možda nikako neće postati ekološki osviještena i odgovorna odrasla osoba.

4.3. Primjeri praktičnih aktivnosti u predškolskoj ustanovi

Suvremene paradigme ranoga odgoja naglašavaju kako dijete samo konstruira svoje znanje u kontekstu koje će djetetu biti izazovno. Za urođene istraživačke sposobnosti dijete je intrinzično motivirano, uči spontano, samoorganizirano. Odgojiteljeva uloga je da na tom putu djetetova sazrijevanja ga podrži, nudeći mu materijale i poticajne sadržaje koji će mu omogućiti početni impuls i potaknuti ga na samoinicijativno učenje istraživanjem, a upravo priroda i prirodno okruženje nudi bogatstvo materijala i prilika za igru i učenje. Navedene aktivnosti su dio tematskih cjelina vezanih uz djetetov okoliš i godišnja doba, počevši od jeseni.

„Jesen“

- Košara jesenskih plodina i voća: bundeve, lješnjaci, orasi, bademi, kesteni, kukuruz, šipak, jabuka, grožđe, kruška, šljiva (promatranje, opipavanje, sortiranje, imenovanje)
- Plakat plodina i voća: fotografije, nazivi, gdje rastu
- Izrada voćne salate od sezonskog i domaćeg voća, degustacija

- Svakodnevne šetnje bližom okolicom: promatranje promjena u prirodi
- Lišće jesenskih boja: sakupljanje, prešanje, izrada herbarija
- Posjet voćnjaku i sudjelovanje u berbi
- Posjet vinogradu i sudjelovanje u berbi
- Izrada soka od jabuke
- Šetnja po kišnim lokvama
- Kestenijada
- Likovne aktivnosti
- Ptice selice i ptice stanarice naših krajeva

„Dani kruha i zahvalnosti zemlji“

- Kutić žitarica: kukuruz, pšenica, ječam, zob: istraživanje, promatranje, uspoređivanje
- Od zrna do kruha: mljevenje pšenice ili kukuruza u brašno, prosijavanje, izrada tijesta, peciva, keksića, pečenje, degustacija
- Posjet mlinu
- Materijali za obogaćivanje govornojezičnog područja: priče, pjesme, brojalice, zagonetke, naglašavanje važnosti o zemlji koja nas hrani i nerasipanja hrane

„Zima“

- Agregatna stanja vode
- Igre na snijegu
- Izrada kućice za ptice
- Sjemenke i mrvice za ptice u zimi
- Šumske životinje koje spavaju zimski san
- Smjene godišnjih doba i zašto
- Polovi Zemlje
- Životinje sjevernog i južnog pola, fotografije, enciklopedije, izrada plakata
- Izrada ukrasa od već upotrijebljenih materijala-recikliranje

„*Proljeće*“

- Proljetnice: imenovanje, promatranje, zašto ih ne treba brati
- Šetnja okolicom: promatranje promjena u prirodi
- Vratile se rode
- Radovi u vrtićkom cvijetnjaku i povrtnjaku
- Kompostiranje
- Vrtićko dvorište: istraživanje tla (zemlja, pijesak, kamenčići) promatranjem, opipom,
- životinjski svijet dvorišta (mravi, leptiri, bubamare, pčele...)
- važnost životinjskog i biljnog svijeta i njihovo očuvanje
- plakat: hranidbeni lanac
- Čudesni svijet mrava i pčela (mravinjak i košnica; slikovni materijali)
- Preobražaj gusjenice u leptira
- Izlet u šumu, seosko gospodarstvo
- Domaće životinje i njihovi mladunci
- Sadnja voćke u dvorištu

„*Voda*“

- Globus Zemlje; suprotnosti kopno-voda
- Potok, rijeka, bara, jezero, more, ocean
- Slatkovodna i slana voda
- Štednja i očuvanje izvora vode
- Zagađivači pitke vode
- Ciklus vode u atmosferi (izrada plakata)
- Šetnja do obližnjeg potoka, jezera
- Biljni i životinjski svijet tih staništa
- Životni ciklus žabe (plakat)

- Skupljanje kišnice za zalijevanje cvijeća

„*Drvo*“

- Drveće u blizini: promatranje, opipavanje kore, uspoređivanje, imenovanje
- Bjelogorično i zimzeleno drveće
- Zagrljaj s drvetom, pomiriši drvo
- Grančice, kora drveta: promatranje s povećalima
- Likovno izražavanje različitim tehnikama
- Izlet u šumu: istraživanje bogatstva šume
- Uništavanje i zaštita šume
- Kisele kiše
- Recikliranje papira
- Zvukovi prirode
- Obilježavanje važnih eko datuma

Navedene aktivnosti dio su tematskih cjelina vezanih uz djetetov okoliš i godišnja doba, počevši od jeseni. Predstavljaju tek mali dio onoga što se djetetu može ponuditi u njegovom čudesnom otkrivanju svijeta prirode i prirodnog okoliša. Djeca uče čineći, promatrajući, doživljavajući. Uče spontano, intrinzično. Vole prirodu i igru u njoj, a kroz stalni doticaj s prirodom, razvit će bliskost s njom i naučit će je cijeniti. Slunjski (2011; prema Lujić; 2020: 38) smatra da su spontane istraživačke aktivnosti dobar temelj za razumijevanje različitih procesa u daljnjem formalnom školovanju. Materijali koji potiču dijete na istraživanje trebali bi djetetu biti stalno dostupni, sigurni i raznovrsni. Uloga odgojitelja, u ovom slučaju bi trebala biti da prati, vidi, osluškuje i potiče dijete u njegovu učenju.

Zaključak

Čovjek se prvenstveno svojim znanjem izdvojio iz prirode iz koje je potekao i podredio je u potpunosti sebi s ciljem ugodnijeg i lakšeg života. Promijenio je okoliš, prilagodio ga sebi i svojim potrebama. Postavljajući sebe kao najsavršenije biće na Zemlji, umislio je da ima pravo raspolagati svim prirodnim bogatstvima, uzimati, trošiti prirodna bogatstva i zalihe, pritom ignorirajući zakonitosti prirode jer priroda je nastala prije čovjeka i on je samo dio nje. Svojim destruktivnim djelovanjem trajno je narušio njene zakone i svojim uplitanjem poremetio ravnotežu čime je ugrozio i vlastiti opstanak. Narušena, iscrpljena i uništena, priroda je započela pokazivati višestoljetni „maćehinski“ odnos prema čovjeku. Zagađen zrak koji čovjek mora udisati, zagađena voda koju mora piti kako bi preživio, otapanje ledenjaka koje posljedično uzrokuju povećavanje razine mora, ekstremne poplave i suše kojima se čovjek teško može suprotstaviti, su vjerojatno odgovori prirode na čovjekovo uplitanje u njene zakonitosti. Suvremeno društvo je danas svjesno nekontroliranog stoljetnog iscrpljivanja prirode i njenih resursa. Istovremeno, sva znanja i tehnološki napredak čovječanstva baziran je na korištenju resursa prirode i njegov opstanak ovisi o njoj i njenim bogatstvima. Čovjek usljed duboko ukorijenjenog antropocentričnog stajališta se ne bi ni zapitao o promjenama u prirodi da nije ugroženo njegovo zdravlje i naposljetku egzistencija. Višestoljetno antropocentrično stajalište kroz odgoj i obrazovanje, teško je promijeniti. Poneki sporadični pokušaji zagovaratelja dubinske ekologije, čine se preradikalni, kritizirani zbog nekih preambicioznih stavova, ostali su nezamijećeni u široj javnosti. Suvremeni čovjek se ne može vratiti tisućljećima godina unatrag i odreći se suvremenoga načina života. Ne može i ne želi se vratiti načinu života svojih predaka i odreći se svih blagodati znanja i napretka poput električne energije. Gotovo nitko se danas zasigurno ne bi odrekao ni toploga doma ugrijanog na suvremeni način, prijevoza automobilom, pametnih telefona i interneta. Problem je što je čovjek u nastojanju da sebi osigura lagodniji život, potčinio prirodu, uništio je i udaljio se od nje. Odgoj i obrazovanje za zaštitu okoliša jedan je od načina kojim se, nažalost samo može usporiti čovjekovo štetno djelovanje na okoliš i s njegovom implementacijom bi trebalo početi već u predškolskoj dobi djeteta jer ono još nema usvojene stavove te je na njih moguće utjecati. Pokušati kroz različite aktivnosti u prirodi i s prirodom, dijete zbližiti s prirodom, ne čini se kao nemoguća misija. Odgajati djecu nudeći im čest boravak u prirodi, jedan je od načina na koji će

dijete osjetiti povezanost s prirodom, njezinim biljnim i životinjskim bogatstvima i koju će dijete naučiti prvenstveno poštovati, a onda i štiti jer samo dijete koje je od malena razvijalo bliskost s prirodom, ostat će trajno povezano s njom. Odgoj za zaštitu okoliša bi trebao dijete odmaknuti od antropocentričkog stava i približiti ga biocentričkom te pokušati pronaći neku sredinu i održavati prirodnu ravnotežu. Osobnim primjerom djeci je potrebno pokazati štetnost konzumerizma i gomilanje materijalnih stvari koje predstavljaju kratkotrajnu sreću za razliku od boravka u čistoj prirodi koja ispunjava dušu i tijelo. Svatko bi trebao biti svjestan kako i mali čovjek, malim postupcima može pridonijeti očuvanju okoliša. Korištenjem platnene vrećice i nekupovanjem jednokratnih plastičnih je prvi korak, savjesno odvajanje otpada i nepotrebno gomilanje odjeće je već drugi korak, izbjegavanje korištenja jednokratne plastike treći korak. I tako redom jer odgovornost je na odraslima, ne na djeci. Pružiti djetetu mogućnost da doživi prirodu kako bi je kasnije znao čuvati, odraslima bi trebao biti imperativ.

Literatura

- Angus, I. (1997). Free Nature. *Ethical Wood*, 23(3), 18-21.
- Anđić, D. (2007). Paradigmatski aspekti problematike okoliša i odgoj za okoliš i održivi razvoj. *Metodički ogledi*, 14(2), 9-23.
- Atteborough, D. (2020), *Život na našem planetu*. Školska knjiga, Zagreb.
- Bacon, F. (1986). *Novi organon*. Naprijed, Zagreb.
- Cifrić, I. (1991). Kulturni óikos i alternativni koncepti. *Revija za sociologiju*, 22(1-2), 89-107.
- Cifrić, I. (2006). Odnos prema životu Kontekst biocentrične orijentacije. *Socijalna ekologija*, 15 (1-2), 43-79.
- Cifrić, I. (2013). Suvremeno industrijsko društvo i ekološka kriza. U T. Krznar (Ur.) *Čovjek i priroda* (19-43). Pergamena. Zagreb.
- Easton, F. (1997). Educating the Whole Child, Head, Heart, and Hands: Learning from the Waldorf Experience. *Theory Into Practice*, 36(2), 87-94.
- Glavač, V. (1999). *Uvod u globalnu ekologiju*. Intergrafika, Zagreb.
- Hosle, V.(1996). *Filozofija ekološke krize*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Jurić, H.; Stupalo, K. (2021). *Filozofija*. Školska knjiga, Zagreb.
- Kalanj, R. (1995). Descartesova krivnja. *Socijalna ekologija*, 4(4), 319-330.
- Kalin, B. (1988). *Povijest filozofije*. Školska knjiga, Zagreb.
- Krznar, T. (2007). Rene Descartes i suvremeno shvaćanje prirode. *Socijalna ekologija*, 16(1),59-78.
- Krznar, T. (2013). *Čovjek i priroda*. Pergamena, Zagreb.
- Krznar, T. (2011). *Znanje i destrukcija*. Pergamena, Zagreb.
- Ladan, T. (1988). *Aristotel Metafizika*. Globus; Liber, Zagreb.
- Leopold, A. (2021). *Ljetopis Pješčanog Okruga*. LETIS, Sveti Martin na Muri.

- Lepičnik Vodopivec, J.; Uzelac, V.; Ivanuš-Grmek, M. (2007). *Prvi koraci u odgoju i obrazovanju za okoliš*. Alisa press. Kraljevo.
- Lepičnik Vodopivec, J. (2013). Vidljivi i skriveni kurikulum odgoja i obrazovanja za održivi razvoj. *Dijete, vrtić, obitelj*, 19(74), 16-17.
- Louv, R. (2015). *Posljednje dijete u šumi*. Ostvarenje, Lekenik.
- Markus, T. (2003). Dubinska ekologija kao ekološka filozofija. *Socijalna ekologija*, 12(3-4), 143-163.
- Markus, T. (2006). *Dubinska ekologija i suvremena ekološka kriza*. Hrvatsko sociološko društvo. M.A.K.-Golden, Zagreb.
- Markus, T. (1999). Ekologija moderne i postmoderne. *Socijalna ekologija*, 8(4), 317-333.
- Matulić, T. (2006). Ideja antropocentrizma u ozračju biocentričke paradigme. *Socijalna ekologija*, 15(1-2), 23-41.
- Meštrović, M. (1996). Ekologija, zaštita okoliša. *Socijalna ekologija*, 5(3), 359-366.
- Montessori, M. (2016). *Otkriće deteta*. Propolis, Beograd.
- Polić, M. (1996). Ekohistorijski pristup problemu zaštite okoliša. *Društvena istraživanja*, 5(2), 457-471.
- Schreiner, J. (1996). Priroda (zaštita prirode) i društvo. *Socijalna ekologija*, 5(4), 465-475.
- Singer, P. (2013). Okoliš. U T. Krznar (Ur.). *Čovjek i priroda* (117-135). Pergamena, Zagreb.
- Sunajko, G. (2020). Rousseauova prirodna pedagogija. *Jahr*, 11(2), 397-412.
- Velčić, B. (2012). Čovjek-slika Božja i njegova moralna odgovornost. *Bogoslovska smotra*, 82(3), 533-555.
- Uzelac, V. (2013). Poticaj za razvoj osjetljivosti prema održivom razvoju. *Dijete, vrtić, obitelj*, 19(74), 6-9.

Uzelac, V.; Lepičnik-Vodopivec, J.; Anđić, D. (2014). *Djeca-odgoj i obrazovanje-održivi razvoj*. Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.

Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja (2018). *Zakon o zaštiti okoliša*.

<https://mingor.gov.hr/> (pristup 21. 11. 2021.)

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2015). *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*

<https://mzo.gov.hr/> (pristup 11.2. 2022.)

Kragić, B. (ur.) (2022). Hrvatska enciklopedija, Leksigrafski zavod „Miroslav Krleža“: Zagreb;

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=5105> (pristup 4.7.2022.)

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njima navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)